

De christelijk waarde van arbeid

propagare necesse est
AD 500: de angst regeert
economische en sociale ontwikkeling
Willibrordus, Bonifatius, Liudger
de Karolingische renaissance
de oudste kloosters (4^e-7^e eeuw)
Regula Benedicti
groei (8^e-10^e eeuw)
de waarde van arbeid
orde in de chaos

Gebruikelijk is om de tijd tussen oudheid en vroegmoderne tijd middeleeuwen te noemen. De jaren tussen 500 en 1500 zijn lang opgevat als 'duistere eeuwen'. Italiaanse humanisten in de vijftiende eeuw beschouwen de aan hun tijd voorafgaande tijd als barbaars. De dichter en schrijver Francesco Petrarca (1304-1374) spreekt al in de veertiende eeuw over de eeuwen der duisternis. Zeker, de instorting in de zesde eeuw van het West-Romeinse Rijk en het wegvallen van een centraal gezag veroorzaakt stagnatie en mogelijk zelfs terugval, maar in de Merovingische en Karolingische tijd is er weer sprake van een positieve economische ontwikkeling. Veel van de in Europa vergaarde kennis raakt met het vertrek van de Romeinen in de vergetelheid. Het zijn de kloosters die de kunsten en wetenschappen levend houden. Ze bewaren de kennis van de antieke wereld en behoeden het voor een definitief verlies. Germaanse staten op voormalig Romeinse bodem putten uit hen nalatenschap en bouwen voort op eigen ondervinding en overlevering uit de oude tijd in de voor hen meest geëigende vorm. Het scheidt een veelvormigheid in structuren die weinig eenheid van interpretatie toelaat.

De geschiedenis van Europa vindt zijn oorsprong in de Hellenistische wereld, die kennis en ervaring uit het mediterrane gebied bundelt met die vanuit het Midden-Oosten. Het Romeinse Rijk voegt daaraan het geestelijk-culturele en vooral politieke raamwerk toe, dat door de christelijke kerk als instituut verder wordt verbeterd. Deze drijvende krachten geven ieder op zijn beurt een eigen impuls aan de middeleeuwen. In de samenleving ontstaat een nieuw samenspel, tussen mens, techniek, bedrijfsvoering en natuurbeheersing. De ontwikkeling van het technisch kunnen in samenhang met economische groei kent geen regelmatige opgaande lijn, maar gaat schoksgewijs en in ruimtelijke zin gepaard aan bevolkingsgroei en bewoningsconcentraties. De woonverdichtingen zijn het gevolg van het opdringen van beschavingen uit de Romeinse provincies, op de voet gevolgd door kerstening van 'Germania Libera', ten noorden van de Rijn, dat in 800 deel uitmaakt van het Karolingische rijk. Deze ontwikkeling neemt enkele eeuwen in beslag. Eerst in de hoge middeleeuwen overschrijdt deze koloniserende beweging de grensrivieren in het dan overwegend Slavische gebied.

In de aan Christian Thomsen toe te rekenen indeling van de geschiedenis naar de dominante toepassing van grondstoffen: steen, brons en ijzer, die voor de beschrijving van de pré- en vroege historie een zeker nut heeft, is de ijzertijd een periode die loopt van vóór de aanvang van de jaartelling tot de komst van de kunststoffen in de twintigste eeuw. In de door R.J. Forbes voorgestelde periodisering in vijf stappen: 1. benutting van menselijke spierkracht, 2. spierkracht van mens en dier, 3. waterkracht, 4. stoomenergie (elektriciteit) en 5. atoomenergie, treedt de middeleeuwen in de derde periode in, die loopt vanaf de eerst bekende watermolen in de eerste eeuw na Christus, tot in de achttiende eeuw. Daarmee worden de middeleeuwen van een 'lange tussen tijd' nog langer en voor een handzame indeling van de geschiedenis van economie, arbeid en techniek weinig bruikbaar. Wel blijkt eruit dat de middeleeuwse ontwikkeling, gelijk het algemene historische proces, geen trage en gelijkvormig stroom is, maar een die onregelmatig en sprongsgewijs voortgang vindt. De vroege middeleeuwen wordt vaak gezien als een periode van stagnatie, een tijd van crisis en noodgrepen. De 'Verelendungstheorie' gebaseerd op eenzijdige methodisch aanvechtbare partiele interpretatie van slechts enkele bronnen, heeft stilzwijgend of naar algemeen erkende maatstaven ingang gevonden in talrijke publicaties, die de middeleeuwen eerst met het urbanisatieproces van de twaalfde en dertiende eeuw, met de opkomst van de stedelijke ambachten, in het bijzonder die van de textielnijverheid, erkende als een periode van technische en economische groei.¹ Van de elfde tot de dertiende eeuw is er sprake van een 'industriële revolutie' waarbij industrieel dan wel als ambachtelijk moet worden begrepen.²

propagare necesse est

Het woord propaganda stamt uit het Latijn (propagare = voortplanten) en betekent zoveel als verkondigen en verbreiden van (ideële) doelstellingen. Het gebruik van het woord stamt uit 1622, als paus Gregorius XV de *Congregatio de propaganda fide*³, een commissie van kardinalen, in het leven roept. Natuurlijk is het propageren van het enige ware geloof zo oud als de christelijke kerk zelf en beschikt de kerk over de nodige propaganda middelen in woord en beeld, zowel voor de gelovigen (het bijhouden van de kudde) als voor aspirant gelovigen (om te bekeren). Een van de belangrijkste propagandisten van het christendom is de kerkleer, theoloog en filosoof Augustinus van Hippo, geboren in 354 in Thagaste, in de toenmalige Romeinse provincie Africa, thans Algerië. Monica, zijn moeder, een christin, stamt uit Fenicië. Patricius, zijn vader, is een Romeins raadsheer. Ondanks dat het gezin niet welgesteld is wensen ze voor Augustinus een goede opleiding en sturen ze hem naar school. Na de vroege dood van zijn vader zorgt zijn moeder ervoor, financieel gesteund door derden, dat hij kan studeren. Tijdens zijn jonge jaren lijdt Augustinus, naar eigen zeggen⁴, een in christelijke ogen losbandig leven. Reeds op zeventienjarige leeftijd krijgt hij een relatie met een meisje met wie hij een zoon krijgt. Augustinus wordt in 375 in Thagaste aangesteld als leraar. Een jaar later volgt een aanstelling als leraar retorica in Carthago. In circa 383 gaat hij naar Rome, waar hij na kennisname van het werk van Cicero besluit filosofie te gaan studeren op zoek naar waarheid en een zuiver Godsbegrip in relatie tot de oorsprong van het kwaad. Aanvankelijk meent hij die te vinden in het manicheïsme, een gnostische religie, waarin verwerven van kennis; in essentie het verkrijgen van inzicht in oorsprong, huidige situatie en bestemming van de mens, het doel is. Centraal staat dat de mens afkomstig is uit een goddelijke wereld en in zijn aardse situatie een goddelijke kern in zich heeft afkomstig uit die wereld, maar verstrikt is geraakt in de materie of in het kwaad. Demonische krachten, soms ook

---

¹ D. Hagermann, 'Technik im Frühen Mittelalter zwischen 500 und 1000' in: *Propylaen Technik Geschichte 1* (Berlijn 1997) p. 317, 321

² H. Vornholt, *Kleine Klosterkunde* (Rheinbach 2012) p.42

³ Congregatie voor de verbreiding van het geloof

⁴ Hij vermeldt dat in zijn *Belijdenissen*.

geïnterpreteerd als hartstochten of het noodlot, trachten die kern gevangen te houden in het lichamelijk omhulsel. Wie de werkelijke situatie kent en dus ook weet heeft van zijn goddelijke kern en van de mogelijkheid tot terugkeer naar de goddelijke wereld heeft gnosis. Onder invloed van de Griekse filosofie keert hij zich af van het manicheïsme, omdat hij in het neoplatonisme een beter antwoord meent te vinden op de vraag waar het kwaad vandaan komt: het kwaad is een beroving van het goede, geen opzichzelfstaande entiteit, maar het verkeerde in de menselijke wil die zich van God heeft afgewend. In 384 wordt Augustinus tot retor (leraar in welsprekendheid) aan het Milanese hof benoemd. In Milaan komt hij onder het gehoor van bisschop Ambrosius, wiens manier van spreken hem niet alleen aanspreken, maar ook zijn intellectuele bezwaren tegen de bijbel doen verdwijnen. De legende wil dat boven de wieg van Ambrosius bijen vlogen, die honing in zijn mond druppelden waardoor zijn latere spreken en preken 'zoet als honing' zouden zijn.

Augustinus met Monica zijn moeder. Naar een schilderij van de Dordtse schilder Ary Scheffer uit 1846. (Collectie: Dordtrechts Museum) (foto: Dina)

Enige jaren later bekeerd Augustinus zich tot het christendom en wordt hij door Ambrosius gedoopt. Na zijn bekering wordt hij heremiet en leeft ascetisch. Rondom hem verzamelt zich een gemeenschap van gelijkgezinden, met wie hij in 391 de Middellandse Zee oversteekt, om zich te vestigen in Hippo Regius (thans Annaba) en er het eerste christelijke klooster in Africa stichten. Nog in datzelfde jaar wordt hij door Valerius, de bisschop van Hippo Regius, tot priester gewijd. In 396 volgt Augustinus Valerius, na diens overlijden, op als bisschop, wat hij tot zijn dood zal blijven.

Augustinus blijkt een drijvende intellectuele kracht te zijn in de overgangstijd tussen de laatantieke tijd en de vroege middeleeuwen. Hij slaagt erin het gedachtegoed van de filosofen uit het antieke tijdperk te verbinden met de christelijke leer, waardoor het polytheïstische

wereldbeeld in het christelijke geloof valt in te bedden. Hij verschaft het christendom in het westelijk deel van het Romeinse Rijk een eigen identiteit, zodat de staatskerk, van een ondergaand imperium in de verwarring van de volksverhuizingen, weet te overleven.⁵ Augustinus is een bevolgen prediker, van wie bijna zeshonderd preken bewaard zijn gebleven, wat naar schatting tien procent is van het aantal preken die hij heeft gehouden. Een deel van zijn priesterleven besteed hij aan de bestrijding van ketterse varianten van het christelijk geloof, zoals het manicheïsme, het donatisme⁶ en het pelagianisme⁷, maar bovenal is hij een pastoraal bewogen mens met aandacht voor het welzijn van de gelovigen die aan zijn zorg als bisschop zijn toevertrouwd. Naast preken schrijft hij traktaten, verhandelingen, brieven, Bijbelcommentaren, dogmatische -, filosofische - en theologische teksten, een autobiografisch werk, een

⁵ H. Vornholt, *Kleine Klosterkunde* (Rheinbach 2012) p. 29-31

⁶ Een schismatische stroming vernoemd naar de tegenbisschop van Carthago Donatus (4^e-5^e eeuw). De donatisten willen, in tegenstelling tot Rome, afvallige christenen vanwege de Romeinse vervolgingen, niet meer opnemen, nadat de vervolgingen zijn beëindigd.

⁷ Een theologische stroming vernoemd naar de theoloog Pelagius (354-420/440), die stelt dat de zondeval de menselijke natuur niet heeft bedorven en dat de stoffelijke wil nog steeds in staat is te kiezen tussen het goede en het kwade zonder dat een goddelijke interventie nodig is.

gedicht en een uitvoerige verhandeling over muziek. *Confessiones*⁸ is een vroege vorm van een autobiografie, waarin hij verteld over de periode van zijn geboorte tot zijn vijftigste jaar en over de ontwikkeling van zijn relatie tot God. In het achtste boek beschrijft hij het bekeringsproces dat hij heeft ondergaan. Zijn indrukwekkende zelfanalyse inspireert nog steeds vele gelovigen. Hij eindigt *Confessiones* met een uitgebreide beschouwing over het Bijbelboek Genesis en hoe die geïnterpreteerd kan worden. In *De civitate Dei*⁹, verdedigt hij tegenover geletterde niet-christenen het christendom als de ware godsdienst en geeft hij zijn ideeën over de sociale en maatschappelijke orde weer. Het werk telt 22 boeken en is een verdediging van het christelijk geloof. Het bestaat uit een reeks verhandelingen, waaronder de Griekse filosofie en het ontstaan van de godsstaat en de wereldse staat en de strijd tussen die twee. Ook sociale, economische en politieke problemen komen aan de orde. Het Romeinse concept van de rechtvaardige oorlog (*bellum iustum*) is in dit werk geïntegreerd naar christelijke traditie. De *civitate Dei* is ontstaan als een reactie op de plundering van Rome door de Visigoten onder leiding van Alarik I in 410. Augustinus begint eraan in 412 en voltooid het in 426. In de eerste vijf boeken bestrijdt hij de beschuldiging van niet-christenen, dat de val van Rome een godenstraf zou zijn voor het verlaten van de oude Romeinse godsdienst. In de volgende vijf boeken tracht hij de stelling te weerleggen dat offeren aan vele goden gunstig is voor het leven in het hiernamaals. Met name in de boeken VIII, IX en X gaat Augustinus in op de argumenten van de neoplatonische filosofen. De boeken XI tot en met XXII handelen over de stad van God en de stad van de wereld, hun ontstaan, hun ontwikkeling en hun toekomst, een vroege vorm van de tweerijkenleer. Naar inzicht van Augustinus is het Nieuwe Testament de vervulling van de belofte van het Oude Testament. Jezus Christus is de nieuwe Adam, Maria de nieuwe Eva. In deze visie zijn de joden de noodzakelijke wegbereiders van het christendom en samen met de heidenen vormen ze het fundament. Joden en heidenen zijn als het ware twee muren die uit verschillende richting bij elkaar komen in één hoeksteen: Christus. De invloed van *De civitate Dei* op het christelijke denken is groot. In 1371 geeft Karel V, koning van Frankrijk, opdracht om het werk in het Frans te vertalen. Hij vindt dat het werk, dat fundamenteel is voor de verhouding tussen kerk en staat in de Middeleeuwen, ook toegankelijk moet zijn voor die leden van zijn hofhouding die het Latijn niet beheersen. Augustinus is een centrale figuur voor het christendom en in de westerse wijsbegeerte. Zelf is hij beïnvloed door: Plato en het neoplatonisme, het manicheïsme, het academisch scepticisme en de Stoa. De kracht van Augustinus ligt in het feit dat hij niet of nauwelijks is beïnvloed door de Griekse christelijke denkers en zodoende zelf op creatieve wijze naar oplossingen heeft gezocht. Van groot belang is zijn vroege en invloedrijke schrijven over de menselijke wil, een centraal onderwerp in de ethiek. Filosofen uit de achttiende en negentiende eeuw als Kant, Schopenhauer en Nietzsche zullen dit thema verder uitwerken. Theologen als Thomas van Aquino, Johannes Calvijn en Cornelius Jansenius zijn sterk beïnvloed door het werk van Augustinus. De Reformatie, in gang gezet door de Augustijn Maarten Luther, vindt zijn grondslag in het denken van Augustinus. In hun leer over zonde en genade grepen de reformatoren op hem terug. Ook heden ten dage heeft zijn werk nog niet aan actualiteit ingeboet en is het nog steeds een fundament van het christelijk geloof. In de laatste jaren van zijn leven leest Augustinus zijn gehele oeuvre in chronologische volgorde door. In *Retractationes*¹⁰ vermeldt hij wat hij liever anders zou hebben gezegd. Het geeft niet alleen een opmerkelijk beeld van de ontwikkeling van zijn visie, maar ook zicht op zijn ruimhartigheid en dat hij wars is voor verstarring. Augustinus overlijdt in 430 in Hippo Regius, ten tijde van het beleg en vlak voor de inname van de stad door de Vandalen. Naar verluidt moedigt hij de inwoners van Hippo aan zich tegen hen te verdedigen, aangezien ze aanhangers zijn van het ketterse Arianisme. In het verkondigen 'van de ware leer' is hij standvastig tot in de dood, ofwel *propagare necesse est*.

---

⁸ *Belijdenissen*

⁹ Letterlijk: *Over de stad Gods*.

¹⁰ *Nalezingen*

Wellicht het sterkste staaltje propaganda, of in meer hedendaagse termen: marketing, is de introductie van de christelijke jaartelling. In 526 wisselt paus Johannes I de Romeinse jaartelling om voor een christelijke. Niet langer wordt geteld vanaf de stichting van Rome, maar vanaf Christus geboorte. In de berekening die de astronoom/wiskundige en monnik Dionysius Exiguus maakt sluipt een foutje. Hij stelt de geboortedatum op 25 december 753 na de stichting van Rome, terwijl die naar alle waarschijnlijkheid vier jaar eerder heeft plaatsgevonden. Aangezien het getal nul nog onbekend is begint de christelijke jaartelling in het jaar één.

AD 500: de angst regeert

In de loop van de vijfde eeuw valt Het Romeinse Rijk uiteen in een oostelijk en een westelijk deel, waarna het West-Romeinse Rijk ten onder gaat. Het Oost-Romeinse Rijk, ofwel Byzantium, zal nog eeuwenlang standhouden. In Constantinopel, de hoofdstad van Byzantium, viert keizer Anastatius (ca. 430-518), kort na de eeuwwisseling, zijn tiende regeringsjaar. Het Byzantijnse Rijk omvat de Balkan, Klein-Azië, Syrië, Palestina en Egypte. De keizer van Byzantium heeft in het westen het nodige aanzien en nog enige invloed. Theodorik, koning van de Ostrogoten, regeert in Italië in naam van de keizer. Ook andere Europese vorsten hebben nog enig ontzag voor zijn autoriteit. De Sassaniden, wiens rijk zich oostwaarts uitstrekt vanaf de Boven-Eufraat en Armenië, hebben dat ontzag niet. Ook ten tijde van vrede is de verhouding tussen de beide rijken gespannen. Slechts in een enkele grensplaats wordt door de Sassaniden enig handelsverkeer getolereerd. De handel van Byzantium naar het oosten wordt daardoor ernstig belemmerd. Zijn de Sassaniden een gevaar aan de oostgrens, in het westen zijn het de Gepiden, de Herulen en de Longobarden, Germaanse volken, die met hun rooftochten een voortdurend gevaar vormen. Constantinopel kan daar niet meer tegenoverstellen dan afkoopsommen en het sturen van intriganten, om tussen de verschillende stammen tweedracht te zaaien. Met fortificaties en muren wordt de grens versterkt, maar door gebrek aan militairen is dat weinig effectief.

De angst regeert in het Imperium Christianium, wat het Romeinse Rijk in de loop van enkele eeuwen is geworden. Van enige scheiding tussen kerk en staat is geen sprake meer. Byzantium is een soort vesting, die van alle zijde wordt bedreigd, maar desondanks standhoudt en dat imponeert zowel vriend als vijand. De onderdanen zien er een bevestiging in dat het Rijk aan God welgevallig is en de door hem gewenste orde vertegenwoordigd, terwijl de keizer waakt over het juiste geloof van zijn onderdanen. Het verklaart de angst van de bevolking voor grote zonde en ketterijen, die immers in strijd zijn met de ware leer en als dat de torn van God oproept het voortbestaan van het Rijk in gevaar brengt. Godsdienst beheerst de volksgeest en de vroomheid uit zich in een enorme ontplooiing van het kloosterleven, vooral in het oosten. Naast de groei van het aantal kloosters zijn er tal van asceten die eenzaam in de natuur of opgesloten in cellen hun lichaam afbeulen en verminken ter ere van Christus. Voor de bevolking zijn al deze vrome lieden, die bidden voor het heil van allen een garantie dat God het Rijk zal behoeden. De staat schroomt niet om het ontzag onder het volk te bevestigen. Keizer Justinianus schrijft in 539 in het voorwoord van een van zijn wetten:

Als zij met hun reine handen en zuivere zielen aan God hun gebeden opzenden voor het heil van de staat, dan is het duidelijk dat het goed zal gaan met het leger, dat de steden zullen bloeien en het land ons zijn vruchten en de zee ons zijn producten zal schenken, want hun gebeden zullen Gods gunst jegens het hele Rijk bevorderen.

economische en sociale ontwikkeling

In de vierde eeuw bedreigt de economische en sociale ontwikkeling de samenhang van het Romeinse Rijk, zodat de keizers tal van wetten uitvaardigen in de hoop die ontwikkeling te stuiten. Machtige generaals en bestuurders en 'oud geld', senatoren en sommige lokale grote in de provincies, verwerven steeds meer goederen en het grootgrondbezit neemt aanzienlijk toe. Grootgrondbezitters kunnen door macht en rijkdom veel van hun lasten afwentelen. De belastinginners zijn niet tegen hen opgewassen en de staat heeft ondanks de bureaucratisering te weinig mensen en middelen om hun doen en laten afdoende te controleren. Bovendien nemen deze machtige rijke tal van regeringsposten in die ze ten eigen voordeel benutten. Versterkte villa's met voorraadkamers en arsenalen, bewapende pachters en slaven ter verdedigen tegen rovers, barbaren en plunderende soldaten, zijn de centra van de uitgestrekte landgoederen. Vrije boeren die bezwijken onder de belastingdruk stellen zich met hele dorpen tegelijk onder bescherming van deze 'landadel', geven hun vrijheid op en worden grondgebonden pachters, coloni genaamd. De keizers zien het gevaar van deze autonome ontwikkeling, vooral ook omdat op deze landgoederen niet of nauwelijks goede rekruten kunnen worden geworven. Met name keizer Valentianus tracht het tij te keren en de vrije boerenstand te redden, maar zijn wetgeving mislukt. Niet overal in het Romeinse Rijk gaat de ontwikkeling gelijk op. In het oostelijk deel van het rijk blijft het klein grondbezit nog lang dominant. Door de trek naar het platteland, raken steden in verval vooral in Gallia, Italië, Spanje en de Donaulanden. De steden in Noord-Afrika en het Midden-Oosten zijn door hun ligging aan een handelsroute of door een specifieke tak van nijverheid weerbaarder, zodat de bevolking niet genoodzaakt is om weg te trekken. Garnizoenssteden redden zich nog beter. Trier is daar een goed voorbeeld van, maar het is een eiland in een zee van armoede en opstandigheid.

De voornaamste Germaanse stammen in de vierde eeuw zijn: Franken, Alemannen, Saksen, Bourgondiërs, Vandalen, Visigoten en Ostrogoten. In de voorgaande eeuwen hebben zij het nodige van de Romeinen geleerd. Kennis en kunde kwamen mee met handelaren en met stamgenoten, die na hun diensttijd in de Romeinse legioenen, naar hun geboorteland terugkeren. De plundertochten die de stammen ondernemen leveren niet alleen goederen op, maar ook handvaardige en ontwikkelde mensen. Wulfila is een geletterde christen wiens ouders, Grieken die in Cappadocië wonen, door de Visigoten als buit zijn meegevoerd. Andere bronnen vermelden dat hij een zoon is van een Gotische vader en een Cappadocische moeder. Hij is mogelijk in gevangenschap geboren en groeit op als een Goot, wat geenszins ten koste gaat van zijn ontwikkeling. Hij spreekt naast Gotisch, Grieks en Latijn, terwijl hij, waarschijnlijk door zijn ouders, christelijk is opgevoed. Hij onderwijst de Goten een Ariaans christendom en weet een deel van hen te bekeren. In 341 wordt hij door Eusebius van Nicomedia, die eerder Constantijn de Grote heeft gedoopt, tot bisschop benoemd. Vanwege de christenvervolging verzoekt Wulfila aan Constantijn de Grote toelating van de bekeerde Goten in het Romeinse Rijk. Hij krijgt toestemming en trekt met hen naar het noorden van het huidige Bulgarije. Hij ontwikkelt een Gotisch alfabet en vertaalt de bijbel vanuit het Grieks in het Gotisch. De nieuwe elementen die Wulfila toevoegt vullen het Germaanse geestelijke leven aan, zonder die te verdringen. De oude normen van volgzaamheid en trouw aan de oorlogsleider gaan over op de opkomende aristocratische structuur. Mede onder invloed van de Romeinen vormt zich een machtige aristocratie, waarin elke edelman zijn eigen achterban heeft onder de verschillende lagen van de stam. Koningen en aristocraten regeren. De stamvergadering bestaat nog wel, maar heeft sterk in betekenis ingeboet.

Het politieke zwaartepunt, na het uiteenvallen van het Romeinse Rijk, verplaatst zich van het Middellandse Zee-bekken naar het noorden, eerst tussen Seine en Rijn en na de verovering door de Merovingen-Karolingen van 'Germania Libera' tot de Elbe. Deze 'continentalisering' veroorzaakt een 'lappendeken' van culturele en economische ongelijkheid. Zo contrasteert in de achtste eeuw het ontwikkelingspeil in het oude nederzettingsgebied in het Seine-bekken duidelijk met de regio's aan de rand van het Duitse

middengebergte of aan de onderloop van de Wezer en de Elbe. Tegenover het oude nederzettingsgebied staan grote ontginnings- en koloniseringsgebieden, die noch door een Romeins stratennetwerk, noch door stedelijke centra of kerkelijke inrichtingen ontsloten zijn. Eerst na een lang proces van assimilatie benaderen ze het door andere bereikte niveau. Het Frankisch-Karolingische, later Ottoons-Salische imperium werkt als een vroege 'smeltoven' van te onderscheiden cultuurontwikkeling, mentaliteit en technische verworvenheden, dat symbolisch op de twee beroemde miniaturen van het Reichenauer Evangelie van eind tiende eeuw wordt getoond, waarop keizer Otto III (reg. 983-1002) de gaven (Enlogiae) van de vier delen van zijn rijk (Sclavinia, Germania, Gallia en Roma) in ontvangst neemt.

De sterk van elkaar afwijkende omstandigheden verhinderen weliswaar een goed zicht op de vroege middeleeuwen, maar meer nog wordt dat veroorzaakt door de weinige geschreven bronnen uit de zesde en zevende eeuw, waar nog bij komt dat de middeleeuwse geschiedschrijving (analen, kronieken, heiligelevens) slechts sporadisch en onvolledig over economische en technische ontwikkelingen gaan, die nu eenmaal buiten hun kerkelijke en religieuze belangstelling liggen. De zeldzame theoretische proeven, om de wereldgeschiedenis naar zakelijke criteria te schilderen, zijn voor een eigenstandige economische en techniekgeschiedenis van de middeleeuwen niet erg behulpzaam.¹¹ Van de tijd na het vertrek van de Romeinen tot aan de tijd van Karel de Grote is derhalve maar betrekkelijk weinig bekend.

Willibrordus, Bonifatius, Liudger

Het waterrijke kustgebied langs de Noordzee van voor het jaar 1000 lijkt in de verste verte niet op het bedijkte en ingepolderde Nederland zoals we dat nu kennen. Grote delen zijn niet of nauwelijks bewoonbaar en om letterlijk het hoofd boven water te houden worden in het noordelijk deel aarde heuvels opgeworpen, die we kennen als terpen of wierden. In het westen verblijft men veelal slechts seizoenmatig om te jagen en te vissen en de schaarse vaste vestiging maakt gebruik van natuurlijke zandruigen of donken. De rivieren de Rijn en de Maas zijn een natuurlijke scheidslijn, waarvan ten zuiden tot pakweg 300 na Chr. de Romeinen verblijven en ten noorden de Friezen en de Saksen. Het zuiden wordt na het vertrek van de Romeinen overgenomen door de Franken, die onder Clovis in 496 het christendom hebben aanvaard. Rond 785 weten de Franken ook het deel boven de rivieren aan hun rijk toe te voegen.¹² Medio vierde eeuw komen we de eerste christenen tegen in het meest zuidelijke deel van wat we nu gemeenlijk Nederland noemen. Rond 350 verblijven er christenen in Maastricht. Grafstenen met 'fidelis in pace recessit', wat zoveel betekent als: gelovend ging hij heen in vrede, zijn de stille getuigen. Vermoedelijk is in die tijd Servatius, die ook wel Aravatius of Sarbatios wordt genoemd, er bisschop. In de Sint Servaaskerk te Maastricht wordt een skelet bewaard dat als het zijne wordt beschouwd. Servaas is vermoedelijk in Armenië in de eerste helft van de vierde eeuw geboren en waarschijnlijk in 384 overleden te Tongeren, waar hij de laatste bisschop zou zijn geweest, of in Maastricht waarvan hij de eerste bisschop is. Over zijn leven is weinig met zekerheid bekend. In 342 of 343 is een bisschop met de naam Sarbatios aanwezig op het concilie van Sardica, het huidige Sofia. Hij steunt er de Trinitariërs, aanhangers van de leer van de heilige drie-eenheid, tegen de volgelingen van de priester Arius (†336) uit Egypte, die meent dat Jezus weliswaar een uitzonderlijk mens is, maar geen zoon van God. Het goddelijke en het menselijke passen niet bij elkaar. Reeds op het concilie van Nicea is het Arianisme veroordeeld als ketterij. Servaas is aanwezig op het concilie van Keulen waar de besluiten van Sardica worden bevestigd. In 350 wordt hij door keizer Margentius naar keizer Constantius II gestuurd om te pleiten voor het delen van de troon. Hij slaagt niet in zijn missie. Op de presentie van het concilie van Rimini, in 359, wordt een Servatio Tungrorum episcopus (bisschop Servaas van Tongeren) vermeldt. De bekendste legende over Servaas is rond 1170

---

¹¹ D.Hagermann, 'Technik im Frühen Mittelalter ... p. 320

¹² P. de Nijs en H. Kroeze, *De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden* (Zwolle 2008) p. 14

geschreven door Hendrik van Veldeke. Het Leven van Sente Servas is een van de oudste werken in de Nederlandse literatuur. Van Veldeke maakt gebruik van de *vita*, die in de elfde eeuw is geschreven door de Franse priester Jocundus. Deze 'biograaf' voegt aan de bestaande Servaaslegende een reeks wonderen toe. In Tongeren zou hij de mijter en de kromstaf uit handen van een engel hebben gekregen. Als hij in het Grieks predikt kan toch iedereen hem verstaan. Hij zou Atila de Hun hebben gedoopt. Na zijn overlijden zou hij door engelen in 'hemelse doeken' zijn gewikkeld. Rond het veronderstelde graf in de Sint-Servaascrypte is vanaf de zesde eeuw geleidelijk aan het imposante Sint-Servaascomplex ontstaan. Naast de basiliek, zijn er rond het Vrijthof, een klooster, een schatkamer, proosdijgebouwen, de Sint-Janskerk, het Spaans Gouvernement en een dertigtal kanunnikenhuizen gebouwd. Het in 1798 opgeheven Sint-Servaaskapittel heeft een omvangrijk bezit aan landerijen in Belgische Limburg en wijngaarden aan de Moezel en de Ahr. Tevens heeft het de jurisdictie over complete dorpen, de zogenaamde elf banken van Sint-Servaas, ook wel de elf-zaligheden van Sint-Servaas genoemd. Het is een groep van elf dorpen in de huidige provincies Luik en Belgisch- en Nederlands Limburg.

Met de komst van de Angelsaksische monnik Willibrord begint rond 690 een nieuwe fase in de zending die afwijkt van die van de Ierse missionarissen. De Ieren verrichten hun missie centraal in West-Europa, terwijl de Angelsaksen aan de rand van het Frankische Rijk actief zijn in gebieden die geen deel hebben uitgemaakt van het voormalige Romeinse Rijk. Ze zoeken steun bij de plaatselijke heersers, maar stemmen ook nauwgezet af met Rome. Terwijl de Ierse zendelingen de door hun gestichte kloosters buiten het bisschoppelijke bestuur trachten te houden, wensen de Angelsaksische missionarissen de nieuw gekerstende gebieden in de kerkorganisatie op te nemen. De Angelsaksische monnik Willibrord steekt in 690 de Noordzee over om in de Lage Landen te prediken. Hij heeft in Ierse klooster Rathmelsigi een deel van zijn opleiding en onder invloed geraakt van ascese, een deugdzaam leven van zelfkastijding en streng vasten. Voorgangers van Willibrord konden maar weinig succes boeken tijdens de langdurige strijd tussen de Franken en de Friezen. Gesteund door de hofmeier Pippijn II en de paus, die hem in 695 tot bisschop der Friezen benoemd, zet Willibrord in het oude Romeinse castellum in Traiectum (Utrecht) een missepost op, herstelt een vervallen kerk (St. Maarten), bouwt een basiliek (Salvator) en vestigt er een klooster met school voor opleiding tot geestelijke.¹³ Hij sticht een bisschopszetel in Utrecht en vestigt op aan hem geschonken grond in 697 het klooster Echternach, van waaruit hij zijn missiewerk coördineert en consolideert. De vestigingen en steunpunten van de missie zijn erop gericht om te zijner tijd uit te groeien tot bisdommen, die tot dan toe ten oosten en noorden van de Limes ontbreken. Voor de gestichte kloosters gaan ze niet over tot het schrijven van eigen kloosterregels, maar gebruiken de Regel van Benedictus. Willibrordus zending beslaat in essentie, de binnen het huidige Nederland gelegen, Zuidwest-Friesland. Het klooster beleeft nog ten tijde van Willibrord zijn eerste bloeitijd, waarvan het goed voorziene scriptorium nog steeds getuigt. Bonifatius begint in 719, aan de zijde van Willibrordus, zijn missie onder de Friezen. Twee jaar later trekt hij naar Hessen en Thüringen. In zijn dertigjarige werkzame leven gaat hij driemaal naar Rome, sticht hij onder meer kloosters in Fritzlar, Ochsenfurt, Hersfeld en Fulda, reorganiseert de reeds bestaande Beierse diocesen Regensburg, Passau, Salzburg en Freising, sticht de bisdommen Würzburg, Bûrburg en Erfurt en het kloosterbisdom Eichstadt. Ondanks zijn benoeming tot aartsbisschop van Mainz trekt Bonifatius weer naar Friesland, waar hij in de buurt van Dokkum de dood vindt. Door hun missiewerk ontsluiten Willibrord en Bonifatius niet alleen nieuwe gebieden voor de kerk, maar ook voor de Frankische staat.¹⁴

Liudger, ook wel Ludger genoemd, geboren in 742 in Zuilen bij Utrecht is een telg uit een West-Fries adellijk geslacht. Hij wordt opgeleid in York waar hij les krijgt van de geleerde Alcuinus, de latere leider van de hofschool van Karel de Grote. In 777 start Liudger met zijn missie te Deventer en herbouwt er de door de Saksen verwoeste Sint-Lebuïnuskerk. Hij besteedt enige jaren om de noordelijke regio's te bekeren. Een

---

¹³ P. de Nijs en H. Kroeze (red.), *De middeleeuwse kloostergeschiedenis van de Nederlanden* (Zwolle 2008) p. 14-15

¹⁴ K. Krüger, *Kloosters en kloosterorden. 2000 jaar christelijke kunst en cultuur* (Königswinter 2008) p. 42

soort seizoensarbeid, waarvan hij in het najaar per schip naar huis terugkeert. Doordat hij de taal spreekt heeft hij meer succes dan Bonifatius. Hij krijgt in 786 de opdracht de Groninger Gouwen en de Oost-Friese gebieden te kerstenen, wat hij met succes doet en krijgt vervolgens de opdracht de Saksen te bekeren. Tussen 794 en 800 sticht hij een kerk in Wichmond en vestigt in 799 op geschonken grond in Werden een klooster. Zijn missietocht gaat verder over Zelhem (801) naar Billingerbeck, waar hij een nieuwe missiepost inricht die hij Monasterium noemt, waarin de huidige naam van Münster valt te herkennen. In 805 wordt hij tot bisschop van het nieuwe bisdom Münster gewijd. Het diocees omvat het huidige Münsterland, een deel van de Achterhoek, het land rond Essen-Werden en de Groninger gouwen. Liudger overlijdt in Billerbeck in 809. Generaties lang besturen leden van zijn familie in een personele unie de bisdommen Münster en Halberstadt en zijn ze tegelijkertijd abt van het klooster Werden en het in het bisdom Halberstadt gelegen klooster Helmstedt.

de Karolingische Renaissance

Begin zesde eeuw breiden de Franken onder leiding van Chlodovech, ook bekend als Clovis, hun grondgebied uit ten koste van de Alemannen in het oosten en de Visigoten in het zuiden. De assimilatie van de Franken met de Gallo-Romeinse bevolking is, nadat zij zich in de vijfde eeuw hebben gevestigd rond Doornik en Kamerijk, voorspoedig verlopen. De doop van Chlodovech in 496 te Reims is daarbij zeer behulpzaam. De overlevering wil dat hij met 3000 van zijn krijgers is gedoopt na een verrassende overwinning op de Alemannen.¹⁵ Chlodovech overlijdt in 511 en laat een rijk na dat heel Frankrijk en grote delen van Duitsland ten oosten van de Rijn omvat.

Kaart van de opkomst van het Frankische Rijk 481-814

De machtsbasis van de Frankische vorsten ligt vooral in de steden, waardoor samenwerking met kerkvorsten en kloosters noodzakelijk is. In de loop van de zesde en zevende eeuw worden overeenkomsten met de bisschoppen gesloten om het vorstelijk handelen te legitimeren. De clerus (de geestelijke stand) maakt deel uit van het establishment en de bisschoppen, zeker de meest vooraanstaande, hebben op hun beurt baat bij de steun van de wereldlijke machthebbers. Koningin Brunhilde van Austrasië (oostelijk deel van het Frankische Rijk) gebruikt haar bisschoppelijke relaties om zich te handhaven als regerend vorst, nadat haar echtgenoot, de Merovingische koning Sigibert I (535-575), is overleden. De kerkvorsten kunnen bij hun aristocratische familieleden steun verwerven voor bestuurlijke beslissingen. Ze treden op als raadgever en afgezant. Brunhilde onderhoudt vriendschappelijke banden met paus Gregorius I en met de invloedrijke Frankische en Bourgondische kerkvorsten. De samenwerking tussen koningin, bisschop en paus manifesteert zich in de stichting van een

¹⁵ B. Blokker, G. van Es en H. Spiering, *Nederland van alle tijden ...* p. 61

vrouwenconvent in Autun met een Xenodochium (hospitaal of opvanghuis) en een kerk opgedragen aan St. Martinus. De abdis wordt door het koningshuis benoemd. De clerus zorgt als tegenprestatie voor de tombe van de koningin. Naast het vrouwenconvent sticht zij met bisschoppelijke en pauselijke steun nog een aantal kloosters. In de vroege middeleeuwen is het gebruikelijk dat vorsten, de clerus en rijke aristocraten, artiesten en schrijvers beschermen. De Merovingers, met name Brunhilde, vormen hierop geen uitzondering. Kostbare gouden en zilveren objecten worden door koninklijke en adellijke families aan kerken en kloosters geschonken. Menig ambachtsman verdient een goede boterham aan de gulle gave. Literatuur wordt geproduceerd, door onder meer de dichter Venantius Fortunatus (ca. 536-610), die tegen het eind van zijn leven tot bisschop van Poitiers wordt benoemd. Hij draagt gedichten op aan koningen en koninginnen. Het doel van deze vorm van patronage is om vriendschappelijke banden met de geestelijkheid te onderhouden, terwijl tegelijkertijd een groep aanhangers wordt gecreëerd. Door tussenkomst van adel en clerus ontstaat een omvangrijke literaire en kunstzinnige creativiteit. Patronage is een investering in de verwachting dat het zich zal terugverdienen. Vele Merovingische vrouwen hebben een speciale rol in deze patronage van voornamelijk religieuze aard. Het gaat hen daarbij om 'de liefde van de Heilige Maria en de Heilige Petrus', 'de liefde van de heer Jezus Christus', enz. Bij Brunhilde zullen ongetwijfeld politieke redenen hebben meegespeeld als zij een groot gouden schild, met edelstenen belegt, samen met twee met goud en edelstenen ingelegde houten bekkens stuurt naar de Spaanse koning.

Brunhilde zou betrokken zijn geweest bij de aanstelling van belangrijke geestelijken onder wie Gregorius van Tours¹⁶. In 584 wordt de abt van Javols, Lupentius, vermoord en later ook bisschop Desiderius van Wenen. Van beide moorden wordt Brunhilde verdacht van betrokkenheid. Het is Gregorius die deze verdachtmakingen wegpoetst. Brunhilde wil graag bisschoppen naar eigen keuze benoemen. Zij zorgt voor de benoeming van Desiderius van Auxerre. Terwijl Domnulus, opvolger van Desiderius van Wenen ook haar keuze is in samenwerking met bisschop Aridius van Lyon.¹⁷ Ze is een energiek bestuurder, maar wordt door haar centralistische beleid gehaat door de adel van Austrasië. In 613 wordt ze gevangengenomen, gefolterd, achter een wild paard gebonden en in stukken getrokken. Haar graf bevindt zich in Autun. Het leven van Brunhilde is een bron voor tal van legenden, waaronder vermoedelijk ook het Nibelungenlied.

Nibelungensage. Eerste blad van een manuscript uit ca. 1230.

In het Frankische rijk geldt de Salische wet, een verzameling van Germaans gewoonrecht, die ten tijde van Chlodovech op schrift is gesteld. Uit de wet blijkt een standenmaatschappij met aan de top de koning en zijn familie en direct daaronder de aristocratie, meestal grootgrondbezitters, die hun positie met

¹⁶ I. Wood, *The Merovingian Kingdoms 450-751* (London 1994) p. 133-134

¹⁷ C. van der Gun, *De positie van de koningin in de middeleeuwen 500-1000* (Utrecht 2007) p. 55-61

wapengeweld in stand houden. Op gelijke hoogte met hen staan de bisschoppen en de abten. De 'derde laag' wordt gevormd door de lagere geestelijkheid en de 'vrije lieden', meestal kleine grondbezitters. Onder in de piramide bevinden zich de vrijwel rechteloze horige en slaven, die grondgebonden zijn aan het bezit van hun heer. In de Salische wet worden de levens van mens en dier in geld gewaardeerd. Moord op een vrije Frank kost - het zogenaamde weergeld - 200 solidi¹⁸, doodslag van een slaaf, of diefstal van een paard kost minimaal 30 solidi, terwijl voor een stier 45 solidi moet worden neergeteld. Het weergeld van een vrije vrouw is lager dan van een vrije man, vanwege de lager geachte gevechtswaarde. De Salische wet is geen uniforme wetgeving, het varieert van streek tot streek.

Na de dood van Chlodovech volgen rijks delingen en oorlogen om de macht. Het ontbreekt aan centraal gezag en de bisschoppen maken gebruik van die leemte om belasting te gaan heffen en bestuurlijke rechten aan zich te trekken, zodat eind zesde eeuw de invloed van de kerk op het dagelijks leven sterk is toegenomen. Kerken en abdijen worden door koningen en aristocratie, met name de hofmeiers¹⁹, met grote schenkingen bedacht, waardoor de kerk (bisdommen, kloosters, kapittels) uitgroeit, door haar grenzen overschrijdende karakter, tot veruit de grootste grootgrondbezitter in (West-) Europa. Het wegvallen in de zesde eeuw van het centrale gezag van de Romeinen gaat ten koste van de handel, die terug moet vallen op de eigen regio en weshalve slechts op de kleinere schaal kan worden voortgezet. Menige stad neemt in betekenis af en de Frankische maatschappij verarmt. De verminderde handel wordt in de Zuid-gallische havensteden beheerst door Syrische en Joodse handelaren, terwijl in het Noordzeegebied de handel wordt gedreven door de onafhankelijke Friezen. Doordat de verbinding over land tussen Oostzee en Middellandse Zee wordt verbroken door opdringende Avaren, worden in de tweede helft van de zesde eeuw de Rijn en de Maas als transportroute belangrijker.

De achtste eeuw kenmerkt zich bovenal door de ontwikkeling van drie machten: het Frankische Rijk, het Byzantijnse Rijk en het Islamitische Rijk. De Franken scheppen een krachtig Europees eenheidsstaat onder leiding van de Austrasische hofmeier Pippijn II, het Byzantijnse Rijk herstelt zich aan het begin van de eeuw onder leiding van keizer Leo III, terwijl kalief Abd-al-Malik de eenheid van het Islamitische Rijk weet te herstellen. De opvolgers van de kalief weten het rijk nog aanzienlijk uit te breiden in Centraal-Azië en Afrika, waardoor Noord-Afrika voor het christelijke geloof verloren gaat.

Het beleg van Constantinopel door de Arabieren in 717 mislukt echter en de stad aan de Bosporus blijft de uitvalsbasis voor kerstening van Oost-Europa, terwijl in 732 in de slag bij Poitiers onder leiding van Karel Martel, zoon van Pippijn II, aan de Moren een halt wordt toegeroepen, zodat met uitzondering van een deel van het Iberische schiereiland West-Europa behouden blijft voor het christendom. Er is een grote militaire (lees: financiële) inspanning nodig om de Islamitische invasie te stuiten. Martel heeft daar een originele oplossing voor; hij confisqueert een aanzienlijk deel van de kerkelijke goederen om degene die krijgsdiensten voor hem verrichten te betalen. Prettige bijkomstigheid voor Martel is dat de herverdeling van de kerkelijke bezittingen vooral de geestelijkheid treft die de kerken en kloosters domineren en vanwege hun rijkdom een gevaar vormen voor het centrale gezag. Vele gelovigen vinden de aantasting van het kerkelijk bezit niet erg, omdat naar hun oordeel de idealen van eenvoud en armoede zo weer beter tot hun recht kunnen komen. Voor de personele dienstverlening aan de vorst ontstaat een nieuw begrip: vazallen. Onder de heerschappij van Martel en zijn opvolgers groeit het christendom voorspoedig. Vooral Bonifatius slaagt erin het evangelie te verbreiden in het Frankische Rijk. Voor de kleinzoon van Martel, Karel de Grote, gaan heerschappij en christendom volledig samen.

---

¹⁸ Een solidus, latijn voor solide, is oorspronkelijk een Romeinse gouden munt, door Constantijn de Grote in ca. 310 ingevoerd. In Byzantium is de munt tot in de 10^e eeuw in gebruik, maar de munt is ook gangbaar in het Frankische rijk. In de vroege middeleeuwen wordt de solidus of schelling vanwege de schaarste aan goud een zilveren munt en maakt hij deel uit van het Karolingische muntsysteem, waarbij een 1 Karolingisch zilverpond (406½ g) gelijk is aan 20 schellingen (solidi) of 240 penningen (denarii).

¹⁹ Een hofmeier is het hoofd van de hof-huishouding.

Rond het midden van de achtste eeuw bevindt het Merovingische Rijk zich in een diep dal. Een belangrijk deel van de Frankische stammen draaien het christendom de rug toe en vallen terug op hun oude religieuze gebruiken. In diezelfde tijd verweren de Saksen in het noorden van Duitsland zich met succes tegen kerstening en inlijving bij het Frankische rijk. Aan de gedeelde oostgrens vestigen zich Slavische volken die zich staande weten te houden tegen zelfs de meest brute aanvallen om ze terug te dringen. Karel de Grote, die in 768 de troon bestijgt, beseft al snel dat een bestuurlijke vernieuwing op grote schaal en een innerlijke versterking van de rijks-organisatie noodzakelijk zijn. De kerk moet daarin een vooraanstaande rol spelen. Het instellen van talrijke nieuwe bisdommen, waarvan de bisschoppen door Karel zelf worden benoemd, zorgt voor een ingrijpende versterking van de clerus en maakt de kerk tot de centrale factor in het verenigen van het rijk. De bisdommen ontvangen grote schenkingen en mogen tienden heffen om materieel zelfstandig te kunnen zijn. De innerlijke samenhang van de instituties worden door het regelmatig houden van synodes en door visitaties, alsook door opleiding van vooral de lagere geestelijkheid, verzekerd. Om meerdere redenen, maar niet in het minst vanwege zijn belangstelling voor onderwijs en wetenschap, verdient Karel de toevoeging 'de Grote'. Bijzondere aandacht besteedt hij aan het onderwijs van jongeren die na hun opleiding belangrijke bestuursfuncties moeten gaan bekleden. De expansiepolitiek zorgt voor een reeks aan oorlogen. Die met de Saksen duurt bijna dertig jaar. De eerste oorlog in 771 is meer een strafexpeditie vanwege de regelmatige rooftochten van de Saksen op Frankisch grondgebied. Vanaf 777 wenst Karel het Saksische gebied te kerstenen en aan zijn rijk toe te voegen. Als Desiderius, koning van de Longobarden in Italië, het plan opvat om het Pauselijk gebied in te nemen komt Karel tussenbeide, stopt Desiderius in de gevangenis en neemt zijn plaats in als koning. De oorlogen die Karel voert vinden plaats aan de randen van het rijk, zodat er binnen de grenzen, incidenten daar gelaten, sprake is van vrede. De inkomsten van de koning komen voort uit de opbrengsten van zijn domeinen. Het wordt gebruikt ter dekking van de bestuurskosten en om schenkingen aan de kerk te doen. Bisschoppelijke kerken en kloosters krijgen veelal een immunitetsrecht, wat wil zeggen dat ze onafhankelijk zijn van de gouwgraven en geen belasting hoeven af te dragen. Het land van Karel is een land van burchten en boeren. De meeste voormalige Romeinse steden zijn vervallen en worden nog slechts bewoond door een bisschop, ambachtslieden die werken voor de kerk en boeren die het land rondom de stad bewerken. Slechts enkele steden, zoals Aken en Nijmegen, profiteren van de aanwezigheid van Karels hofhouding. Er bestaan enkele handelsplaatsen waar rondreizende kooplieden, vaak horigen of slaven van grote kloosters en andere grootgrondbezitters, elkaar ontmoeten. Eigenlijk een soort pleisterplaatsen zonder een vaste bevolking van enige omvang. Het Frankische Rijk omvat begin negende eeuw vrijwel geheel West-Europa. Voor zijn dood in 814 voegt Karel nog belangrijke delen van Italië, Spanje en het Midden-Donaugebied aan zijn rijk toe. In perioden zonder wapengeklettert verwisselt hij zijn veldtent voor het studeervertrek. Aan het hof te Aken verbindt hij een bibliotheek en een school en verzameld een groep geleerden om zich heen. In zijn *Vita Karoli Magnus imperatoris* merkt Einhart, een leerling van Alcuinus, op:

'Met toewijding beoefende hij de wetenschap; hij waardeerde in bijzondere mate de werkzaamheden van geleerden en deed daarvan blijken door hun grote eer te bewijzen. In de taalwetenschap liet hij zich onderrichten door Petrus van Pisa en in de overige wetenschappen door de diaken Albinus, ook Alcuinus genaamd, een zeergeleerd man van Saksische afkomst. Onder zijn leiding hield Karel zich bezig met retorica en dialectica, maar vooral met de studie van de astronomie. Hij bestudeerde met grote wetensdrang de loop der sterren en maakte zich daartoe ook de rekenkunde eigen'.

Monniken leren vreemde handschriften om te zetten in het Frankische minuskel (schrijftkens), waar ons huidige schrift op is gebaseerd. Werken van Caesar, Tacitus, Suetonius en Cicero worden gekopieerd. Karel leent links en rechts handschriften bij de kloosters, die hij, naar de overlevering wil, maar zelden teruggeeft. Marmeren beelden en mozaïeken worden van over de Alpen ingevoerd en nagemaakt door handswerklieden in hout, steen en metaal. Rond 800 worden tal van nieuwe kloosters gesticht, terwijl reeds bestaande immunitetsprivileges krijgen en direct onder het gezag van het rijk worden geplaatst. Als

tegenprestatie moeten ze het hof op zijn reizen door het rijk gastvrijheid verlenen. Abten en geleerden uit de kloosterscholen worden benoemd in politieke ambten, krijgen kerkpolitieke taken opgedragen of worden voor advies naar het hof geroepen. De steun aan de kloosterscholen is niet alleen van cultureel belang, maar dient bovenal staatspolitieke doeleinden. Door integratie van kerk en staat zijn de kloosterstichtingen en de uitbreiding van bestaande kloosters een ingrijpende politieke maatregel met verstrekkende gevolgen voor de bestuurlijke verhoudingen in Europa. Na het uiteenvallen van het Karolingische rijk is de christelijke kerk, als een Europese Gemeenschap avant la lettre, de enige Europese samenbindende factor.

Begin negende eeuw begint de nieuwverworven kennis en de nieuwe cultuur het door Karel geregeerde Europa langzaam te verlichten,²⁰ al zal na de dood van Lodewijk de Vrome, zoon van Karel de Grote, het Frankische Rijk uiteenvallen en West-Europa sociaal en moreel eerst nog door een diep dal moeten gaan. Het is dan zo onveilig op het platteland, dat Hinnemar, aartsbisschop van Reims, in de *Annales Bertiniani* schrijft:

‘diefstal en inbraken zijn gewone zaken’ en ‘iedereen wordt rover en roverij geldt niet meer als misdaad’.

de oudste kloosters (4^e - 7^e eeuw)

Je kunt je afvragen wat heremieten of kluizenaars bezielt om zich in eenzame ascese terug te trekken in de ‘Middle of Nowhere’. De kerkgeleerde en schrijver Eusebius van Caesarea meent in de tweede eeuw, *dat God de kosmos beheert en de wereld regeert, en de keizer van het Romeinse Rijk op aarde God vertegenwoordigt*, terwijl in aanvulling daarop de opvatting van de theoloog Origenes: *kluizenaars die de woestijn in gaan om hun zwakte te bestrijden, zijn medestrijders van Christus*, doorslaggevend is voor het christelijke monniksleven. Het latere zo omvangrijke en allesomvattende kerkimperium staat nog in de kinderschoenen en de kerstening van (West-)Europa heeft nog slechts een aanvang genomen. De stilte zoekende heremieten, op zoek naar zichzelf in een onzekere wereld en naar het hoogst bereikbare in spirituele zin, die aan de basis staan van het kloosterdom zullen niet op zoek geweest zijn naar een kerk en kloosterleven met macht, rijkdom en praal. Hun zoektocht was ongetwijfeld oprecht en de verering als ‘heilige mannen’ overkomt ze, net als de volgelingen waar ze mee ‘opgescheept’ raken. De veelal hagiografische geschiedschrijving laat ons de successen zien en de sinten zijn dan ook niet van de lucht. Van de ‘mislukkingen’, van de heremieten die niets moeten weten van de stilte verbrekende fans, weten we niets. Beeld vervormend is zeker ook dat in de geschiedschrijving al die heilige al vanaf hun geboorte sint worden genoemd, terwijl ze dat erepredicaat pas (ver) na hun dood krijgen toegekend. De vroege vestiging van kloosters in (West-) Europa, vanaf de vierde tot pakweg de zesde eeuw, zijn stichtingen die rond heremieten zijn ontstaan, zonder dat ze daar bewust naar hebben gestreefd en met geen hoger doel, dan het onderhouden van een gemeenschap met een strikt religieus doel. In onderstaand overzicht volgen we de ontwikkeling van het kloosterdom van af de vroegste vestigingen. Aarzelend begonnen in Frankrijk breidt het aantal kloosters zich als een olievlek uit naar het oosten en het noorden. Aanvankelijk is de ontwikkeling traag slechts enkele kloosters in de vierde en vijfde eeuw in Frankrijk. In Engeland en Ierland zijn er kloosterstichtingen in de vijfde en zesde eeuw, maar volgens een eigen implementatielijne. De olievlek bereikt in de zesde eeuw Italië en Spanje en in de zevende eeuw Duitsland, met uitzondering van Trier waar gelijk als in Frankrijk al in de vierde en vijfde eeuw kloosters zijn gevestigd. Wallonië en Vlaanderen zien de eerste kloosters ontstaan in de zevende eeuw, terwijl het huidige Nederland in de achtste eeuw de eerste twee kloosters kan verwelkomen, zei het beide in Limburg. Boven de rivieren moeten ze wachten tot de negende eeuw om het eerste klooster te zien verschijnen. Steeds moet voor

---

²⁰ F.R. Donovan en T.D. Kendrick, *De Vikingen* (Den Haag 1964) p.12

ogen worden gehouden, dat we slechts kennis dragen van die kloosters (zeker die uit de laat-Romeinse en vroegmiddeleeuwse tijd) die succesvol waren en de eeuwen, in steen of op papier, weten te overleven. Ongetwijfeld zijn er vroege stichtingen die na enige tijd, ja mogelijk zelfs eerst na tientallen jaren of zelfs na enige eeuwen zijn opgeheven, die de geschiedenis niet hebben gehaald. Overzichten van kloosterontwikkeling in de diverse landen zijn derhalve noodwendig te positief.

Rond de millenniumwisseling is in West-Europa een klooster geen zeldzaamheid meer, maar ook nog allerminst een toonaangevend verschijnsel in het landschap. Dat verandert al spoedig met de onstuimige groei van het aantal kloosters in de elfde eeuw. Van de elfde tot vijftiende eeuw is er sprake van de 'Gouden eeuwen' van het kloosterdom, zowel naar bezit en rijkdom als naar de beheersing van het geestelijke en maatschappelijke leven.

*

Frankrijk 4^e-5^e eeuw. Mogelijk het oudste klooster in (West-) Europa is de abdij van **Marmoutiers** in de omgeving van Tours in Frankrijk. Het klooster is in **375** gesticht door bisschop Martinus van Tours, die vooral bekend is door het delen van zijn mantel met een in lompe gehulde bedelaar op een ijskoude winteravond. Sedertdien staat Martinus, meer nog dan andere heilige, model voor de christelijke naastenliefde. Tot 371 leeft hij als heremiet in een grot in de omgeving van Tours te midden van een kleine geloofsgemeenschap. In dat jaar wordt hij tot bisschop van Tours benoemt. Ondanks dat hem de bisschopsmantel uitstekend past, geeft hij zijn ascetische levenswijze niet op.

In 853 is Marmoutiers door Noormannen, die met hun Drakenschepen de Loire zijn opgevaren, overvallen en grondig verwoest. Na de wederopbouw neemt de kloostergemeenschap rond het jaar 1000 de Regel van Benedictus aan en sluit zich aan bij de orde van Cluny.²¹ Eveneens tot de eerste kloosters van Europa behoort de abdij van **Lérins** op Saint-Honorat, een van de eilanden van de Lérins-eilandengroep voor de kust van de Franse Rivièra. Het eiland, bij de Romeinen bekend als Lerina, is onbewoond, totdat Honoratus, een discipel van de heremiet Caprasius van Lérins, rond **410** er een kluis vestigt. Hij wil leven als kluizenaar, maar ziet zich na korte tijd omringt door volgelingen die een gemeenschap vormen, die al snel uitgroeit tot een omvangrijk klooster. Honoratus wordt de eerste abt. Volgens overlevering studeert in de vijfde eeuw Patrick, de patroonheilige van Ierland, in Lérins. De geschiedenis van het klooster is nogal roerig. Menigmaal is het overvallen, vooral door de Saracenen. Rond 732 wordt de kloostergemeenschap ten dele uitgemoord en de overige verjaagd. Er zullen drie eeuwen overheen gaan voordat er een tweede stichting plaats vindt. De monnik Johannes Cassianus, die enige tijd bij de Woestijnvaders in Kellia, gelegen in de Nijldelta, heeft gewoond, sticht tussen **410 en 415** in Marseille een klooster op de plaats waar martelaren zijn begraven, onder wie Victor van Marseille aan wie het klooster zijn naam ontleend. De **Abdij van Saint-Victor** is van 750 tot 960 de residentie van de bisschop van Marseille. Van de tiende tot achttiende eeuw behoort het klooster tot de Benedictijnerorde. In de heuvels langs de Rhône ten noorden van Beaucaire vestigen zich in de **vijfde eeuw** kluizenaars. Het klooster genoemd naar **Saint-Roman** is uniek voor West-Europa. Het klooster staat niet op de rotsen, maar is in de loop der eeuwen er in uitgehakt. Boven het klooster bevinden zich uitgehakte graven voor de overleden kloosterbroeders. Op enig moment is het klooster overgenomen door de Benedictijnen, die er tot in de vijftiende eeuw verblijven.

*

Italië 6^e eeuw. De abdij **Monte Cassino** is de beroemdste van de drie kloosters gesticht door Benedictus van Nursia. Het klooster ligt op een rots 519 meter boven het Italiaanse plaatsje Cassino in de regio Lazio tussen Rome en Napels. Het is gebouwd op de ruïnes van een Romeinse versterking. Bij de komst van Benedictus in Lazio in **529** is de regio nog niet bekeerd. Volgens de legende breekt Benedictus het in de ruïne aanwezige Apollo-altaar af en bouwt hij ter plekke een kapel. Aanvankelijk is het klooster niet meer dan een toren en een kapel, maar al snel groeit het in omvang en komt het onder bescherming van diverse

---

²¹ H. Vornholt, *Kleine Klosterkunde* (Rheinbach 2012) p.47-48

machtige heersers. Karel de Grote bezoekt het klooster in 787 en verleent het verschillende privileges. Tijdens het leven van Benedictus ontstaat hier de naar hem genoemde beroemde regel. Naar de overlevering wil verricht hij in het klooster verschillende mirakelen. Aan Monte Casino gaat de **Abdij van Subiaco** vooraf. Benedictus trekt zich als kluizenaar terug in de heuvels ten zuidoosten van Subiaco. Vanwege zijn reputatie als spirituele gids krijgt hij al snel bezoek van volgelingen die zich in de omgeving vestigen. Er ontstaan meerdere religieuze gemeenschappen waaronder de naar de zuster van Benedictus genoemde **Abdij van Sint-Scholastica**. Benedictus zelf trekt op zoek naar rust verder naar Monte Casino. Subiaco wordt als de moederabdij beschouwd van alle benedictijner abdijen.

*

Spanje 6^e eeuw. Vermoedelijk is de eerste abdij van Spanje een spin-off van Monte Casino. In **534** zou Benedictus een groep monniken opdracht hebben gegeven een klooster te vestigen in de omgeving van Burgos. De vestiging van het **Monasterio de San Pedro de Cardena** in 534 berust echter slechts op overlevering. De eerste vermelding van een Benedictijner klooster op deze plek dateert van 899. Uit de **zesde eeuw** dateert wel het klooster van **San Millán Suso**. In de elfde eeuw wordt er een klooster in de buurt gevestigd dat luistert naar de naam San Millán Yuso. De achternamen Suso en Yuso betekenen in het Oud-Castiliaans 'hoger' en 'lager'. Naar de overlevering wil is Suso gebouwd op de plaats van de kluizenarij van de heremiet Aemilianus de la Cogolla. Millán is Spaans voor Aemilianus.

Het klooster bestaat uit een romaans kerkje en enkele in de berg uitgehakte grotten, die als onderdak worden gebruikt voor kluizenaars en monniken. In het klooster van Suso staat de tombe van San Millán. Monniken schreven in de negende en tiende eeuw in San Millán Suso in het Latijn de Glosas Emilianenses met in de marge, ter verduidelijking, toevoegingen in het Baskisch en Castiliaans. Het wordt gezien als het eerste schrift in het Spaans.

*

Duitsland 4^e–6^e eeuw. Het kloosterdom in Duitsland komt eerst in de zevende eeuw op gang met uitzondering van Trier waar al vroeg een tweetal kloosters zijn gesticht in de vierde respectievelijk zesde eeuw. In Trier bestaat waarschijnlijk vanaf de tweede helft van de tweede eeuw een christelijke gemeente. Eucharius, de eerste bisschop van Trier, is actief na het midden van de derde eeuw. Het oudste gebouw dat een christelijk doel dient is waarschijnlijk de crypte van Albana op het terrein van de **abdij St. Mathias**, waar de eerste bisschoppen van Trier: Eucharius en Valerius zijn begraven. Op een dodenakker, waar de Romeinen van de grootste Romeinse stad ten noorden van de Alpen hun doden begraven, wordt in de **vierde eeuw** de abdij gebouwd. Op de Romeinse grafvelden worden enkele sarcofagen voor heiligen graven gehouden, terwijl er ook tal van Trierse bisschoppen begraven liggen. Op de begraafplaatsen ontstaan geestelijke gemeenschappen: St. Eucharius in het zuiden, St. Martin, St. Maximin, St. Paulin en St. Maria langs de oever van de Moezel in het noorden. Tijdens archeologisch onderzoek in het areaal van de Dom is ten westen van Onze-Lieve-Vrouwekerk het oudste gedeelte van het grote Romeinse kerkelijke complex opgegraven. Dit vroege gedeelte van een driebeukige basilica van 33x28 meter, stamt vermoedelijk uit de tijd van bisschop Agritius (314-329). Onder de basilica is een woonhuis aangetroffen uit de derde eeuw, die met een apsis is uitgebreid en als 'huiskerk' dienst kan hebben gedaan. De ligging van twee representatieve kerken, de Dom St. Peter en de Onze-Lieve-Vrouwenkerk, naast elkaar kan verklaard worden uit de voorliggende bouwwerken die langs twee assen parallel aan elkaar lagen met het baptisterium er precies midden tussen. In de christelijke oudheid is de 'dubbelkerk' een van de grootste bouwcomplexen in zijn soort. De politieke ontwikkeling van de vierde eeuw maakt het mogelijk dat dit grote complex wordt gebouwd en schept ruimte voor de bouw van kloosters. De edicten van tolerantie en vooral het edict dat keizer Constantijn de Grote in 313 met zijn medekeizer Licinius heeft uitgevaardigd maken een eind aan de christenvervolgingen. In 306 komt Constantijn als jonge veldheer uit het oosten naar zijn vader, keizer Constantijn Chlorus, die in Trier resideert. Na de dood van zijn vader laat hij zich tot keizer van het West-Romeinse Rijk uitroepen, maar spoedig daarna ook van het Oost-Romeinse Rijk. Constantijn herkent en erkent in het christendom de opkomende geestelijke macht die een

samenhangend verband in de samenleving brengt. Het feit dat Constantijn de Grote in de periode 306-316 het Romeinse Rijk resideert vanuit Trier is aan de voorlijkheid van de stad niet vreemd. Tussen 293 en 401 is Trier een van de belangrijkste plaatsen in het westen van het Romeinse Rijk. De stad wordt de zetel van de praefectus praetoria Galliarum (gouverneur-generaal van Gallië) en daarmee samenhangend het administratieve hoofdkwartier van het bisdom Galliarum, die het huidige West-Europa en delen van Noord-Afrika omvat. De provincie Belgica wordt opgedeeld met Trier als hoofdstad van het resulterende Belgica prima. Tijdens de Tetrarchie (vier-keizer systeem) kiest Caesar Constantius Chlorus in 293 Trier als zijn residentie en na zijn dood resideert daar ook zijn zoon Constantijn I. Aangetrokken door de aanwezigheid van het Keizerlijk Hof en de in de omgeving gestationeerde comitatenses (veldleger), groeit de bevolking van de stad. Aangenomen wordt dat er ongeveer 20.000 inwoners zijn. Constantijns zoon Constantijn II woont in Trier van 328 tot zijn dood in 340 en de usurpator Decentius van 351 tot 353. Treveris is van 367 tot 388 opnieuw woonplaats van de Romeinse keizers (Valentinianus I, Gratian en Magnus Maximus) en ook de jonge Valentinianus II verblijft er in 390. De aanwezigheid, naast administratief en militair personeel, van een rechtbank en een munt, doet het belang van Trier in de vierde eeuw nog versterken. Waarschijnlijk rond 402, maar op zijn laatst in 418, wordt de prefectuur Gallië verplaatst naar Arles. Met het verdwijnen van deze belangrijke maatschappelijke en economische factor treedt de neergang in. Gesteund door de nog invloedrijke Gallo-Romaanse hogere klassen, zorgt het episcopaat voor continuïteit van de Romaanse cultuur. Het vroegst aanwijsbare jaar van een bisschopszetel in Trier is 314, waarin ene bisschop Agritius van Trier deelneemt aan de Synode van Arles. Trier is daarmee de oudste bewezen bisschopszetel op Duitse grond. Vanwege hun positie in de buurt van de keizerlijke residentie spelen de Trierse bisschoppen een bijzondere rol in de kerkconflicten van de vierde eeuw.

In ca. 977 treedt de abdij, toen nog bekend onder de naam Sint-Eucharius, toe tot de Benedictijner orde. In 1227 wordt een nieuwe abdijkerk gebouwd op de plaats van de oude. Het is een sensatie als bij diens afbraak de relieken van de apostel Matthias worden herontdekt. Het maakt van de kerk, die voortaan Sint-Matthiasabdij zal heten, een bedevaartsoord. De relieken zouden in opdracht van Helena van Constantinopel, moeder van Constantijn de Grote, naar Trier zijn gebracht. Het tweede klooster is de abdij **St. Maximin**. Zijn geschiedenis gaat terug tot in de vierde eeuw als de in 350 overleden bisschop Maximin op de plek van het latere klooster wordt bijgezet. In de buurt van zijn graf wordt in de **zesde eeuw** een abdij gevestigd, waar de monniken naar de Regel van Benedictus leven. Het klooster valt in 882 ten prooi aan de Vikingen. Na de wederopbouw wordt de abdij direct ondergeschikt aan de keizer en een honderden jaren lange strijd ontstaat over de rijks-ondeelbaarheid van de rijksabdij, die eerst in 1669 wordt beslecht met de onderwerping van het klooster aan de Keurvorst van Trier.

*

Groot-Brittannië en Ierland 5^e-6^e eeuw. Het Keltische christendom ontstaat in de eerste eeuwen na het begin van de jaartelling. Deze Brits/Ierse vorm van het christendom bestaat tot in de twaalfde eeuw. In 1172 legt koning Hendrik II de Roomse ritus op aan de Keltische gebieden. In theologisch opzicht zijn er geen verschillen tussen het Keltische en het Roomse christendom. De verschillen bevinden zich in de liturgische gebruiken en in de kerkstructuur. Mogelijk heeft ten tijde van Columba en Patricius (Saint Patrick) deze identiteit zich ontwikkeld. Jozef van Arimathea zou aan het begin van de jaartelling handelscontacten hebben gehad met Cornwall, van waaruit hij tin importeert in Palestina. Hij is, volgens het evangelie van Lucas 23:50-56, een lid van het Sanhedrin, het Joodse gerechtshof dat uit 71 leden bestaat. Hij is het oneens met de veroordeling van Jezus. In het evangelie van Mattheus 27:57-60 wordt meegedeeld dat Jozef de eigenaar is van de grond waarin Jezus wordt begraven. Waaruit mag blijken waarom Jozef van Arimathea door de begrafenisondernemers tot beschermheilige is gekozen. Ook is hij degene die Jezus van het kruis haalt en in een linnen doek wikkelt. Na de dood van Christus besluit hij met een aantal getrouwen te emigreren naar Glastonbury in Engeland, waar hij een kerk bouwt van waaruit het Brits/Ierse christendom zich ontwikkelt met een eigen structuur. Volgens een veertiende-eeuwse

legende ving Jozef het bloed van Jezus op in een beker, de Heilige Graal, en vlucht hij ermee naar Glastonbury. Patricius zou geboren zijn in Romeins Brittannië. Er bestaan twee boeken van zijn hand, de *Belijdenis* en de *Brief aan de soldaten van Coroticus*, waarin staat vermeldt dat hij als 16-jarige door Ierse heidenen als slaaf naar Ierland is gebracht. Hij moet er schapen hoeden en leert onderwijl de Ierse taal. Door een visioen weet hij te vluchten en keert terug naar zijn ouders. Volgens een andere lezing is hij na zes jaar door Ieren naar Gallië gebracht. Hij volgt de priesteropleiding in Auxerre en mogelijk ook in Lerins. Hij krijgt van paus Celestinus I in 431 de opdracht Ierland te kerstenen. Het is mogelijk dat hij door zijn vroegere leraar, bisschop Germanus van Auxerre, tot bisschop van Ierland is gewijd. Hij heeft het niet makkelijk, de christelijke Britten minachtten hem vanwege zijn eenvoudige afkomst, terwijl de Ieren hem wantrouwen omdat hij een vreemdeling is. Halverwege de vijfde eeuw vestigt hij zijn bisschopszetel in Armagh. Hij overlijdt in of kort na 461, mogelijk in Armagh of Saul (bij Downpatrick), waar hij is begraven. In de zevende eeuw wordt door het bisdom Armagh, dat het primaat voor Ierland opeist, zorgvuldig een cultus rond zijn persoon opgebouwd. Patricius groeit uit tot dé Ierse heilige bij uitstek vanwege zijn werk om het christelijke geloof in de plaats te stellen van het Keltisch polytheïsme.

Abten, rondtrekkende bisschoppen en pastoors vormen een Keltisch monnikendom, dat in de vroege middeleeuwen, de gelovigen op de eilanden van de sacramenten voorziet. De Iers-christelijke kerk ligt ver weg van Rome en maakt zijn eigen ontwikkeling door. Er zijn afwijkende gebruiken zoals de wijze van berekening van de paasdatum en de doopceremonie. Er is een sterke hang naar het ballingschap, dat wil zeggen het voorschrift om rond te trekken om het christelijke geloof te verbreiden. Een eigenaardigheid is de tonsuur die de Keltische monniken overnamen van de vroegere druiden. De voorzijde van de schedel wordt van oor tot oor kaalgeschoren, terwijl aan de achterzijde van het hoofd het haar lang wordt gehouden. Het Keltische christendom toont zijn ontwikkeling vooral in het stichten van kloosters, zelfvoorzienende gemeenschappen met aan het hoofd een abt of abdis. Deze kloosters spelen een vooraanstaande rol in de landbouw en in de veeteelt, als scriptorium en als onderwijscentrum. Mogelijk het oudste christelijke klooster van Ierland is **Monasterboice** gesticht begin **vijfde eeuw** door de Schot Buite mac Bronach (†521), acht kilometer ten noorden van Drogheda, ten zuiden van Ulster en in de nabijheid van de Ierse Zee. Buite heeft waarschijnlijk in zijn jeugd Patricius ontmoet. Hij volgt in Italië een priesteropleiding en evangeliseert in Schotland onder de Picten en trekt vervolgens naar Ierland. Monasterboice is een dubbelklooster, zowel voor moniale als voor monniken. In 1097 is het klooster, inclusief de kostbare bibliotheek door brand verwoest, maar blijft desondanks tot 1122 in gebruik, totdat het nieuwe klooster Mellifont Abbey de functie overneemt. Van Monasterboice resteren nog slechts enige ruïnes, waarvan het meest opmerkelijke is de drie grote Keltische kruisen uit de tiende eeuw voorzien van Bijbelse voorstellingen uit zowel het Oude- als het Nieuwe Testament. Het **klooster Clonard**, ten oosten van Dublin in de nabijheid van de Boyne, is in ca. **520** gesticht door de Ier Finian (470-549), geboren in de omgeving van het huidige New Ross. Volgens een middeleeuwse kroniek is Finian naar de plaats van vestiging geleid door een engel die hem vertelt dat het de plaats van zijn opstanding zal zijn. Hij start er met de bouw van een enkele cel. Finian is bereisd en richt zijn klooster in met de kennis die hij heeft opgedaan tijdens zijn studies in Tours en Llancarfan. Clonard Abbey ligt aan de Esker Riada, al in de middeleeuwen Ierland's belangrijkste oost-west weg, thans de M4. Het klooster ligt op de grens tussen de koninkrijken van Leinster en Meath die van tijd tot tijd met elkaar in oorlog zijn. Vanaf de achtste eeuw staat Clonard afwisselend onder controle van rivaliserende politieke dynastieën, wat niet belet dat medio negende eeuw de toonaangevende kerk van de Ierse Midlands is. Tijdens de hoogtijdagen van het klooster, zou volgens een hymne ter ere van Finian, de school van het klooster 3000 leerlingen hebben geteld. Een groot deel van de abdij gaat in 764 door brand verloren. Net als vele andere kloosters in Ierland en elders lijdt Clonard grote schade door plunderingen van Vikingen in de periode van de negende tot de elfde eeuw. In jaar 838 vernietigen Denen het klooster en dat brengt de monniken aan het zwaard. In 888, 939 en 970 wordt Clonard nogmaals door de Vikingen aangevallen. Van het leven Kevin van Glendalough is maar weinig met zekerheid bekend. Hij is van edele geboorte en wordt tot priester gewijd door bisschop Ligidus.

Hij volgt zijn religieuze roeping en vestigt zich als heremiet in **Glendalough** (dal van de twee meren). Zijn prestige als heilig man en reputatie als onderwijzer zorgen ervoor dat er rond **540** sprake is van een kloostergemeenschap. Na zeven jaar als heremiet te hebben geleefd, gaat hij in 544 op reis en bezoekt hij zijn collega abten Columba, Comgall en Cannich. Het klooster ontwikkelt zich gestaag en in de twaalfde eeuw zou de gemeenschap gegroeid zijn tot 3000 personen. In het dal staan dan zeven kerken. Vanaf de tiende eeuw wordt het klooster regelmatig overvallen door de Vikingen en in 1398 vrijwel geheel vernietigd. Het wordt weer opgebouwd, maar in 1539 op last van Henry VIII gesloten. In **545** sticht Ciaran mac at Saor – wat zoveel als zoon van de timmerman zou betekenen - op het kruispunt van de belangrijkste oost-west weg en de rivier de Shannon het klooster **Clonmacnoise**. Het is een goed gekozen plek, cruciaal voor de groei die het klooster zal doormaken. In de negende eeuw is het samen met Clonard Abbey het beroemdste klooster van Ierland. In de elfde eeuw is de gemeenschap uitgegroeid tot tussen de 1500 en 2000 zielen. De **Abdij van Kells** is vermoedelijk in het jaar **554** gesticht door Columba. Het klooster zal na enige tijd wel in verval zijn geraakt want in de vroege negende eeuw vindt een her-stichting plaats door monniken die van Iona zijn gevlucht vanwege invallen van de Vikingen. Bij een nieuwe inval in Iona in de 10^e eeuw wordt de schrijn van Sint Columba en mogelijk ook het zogenaamde Book of Kells naar de Abdij van Kells verplaatst, al is het onzeker wanneer het werk aan het boek is aangevangen en of de start ligt in Iona. Het Book of Kells is een evangelarium dat de vier evangeliën van het Nieuwe Testament bevat, met voorafgaande teksten en tabellen. Het is rond het jaar 800 geschreven door Keltische monniken en geldt als een meesterwerk van de westerse kalligrafie. De teksten van de evangeliën zijn grotendeels overgenomen in de Vulgaat, hoewel het boek ook een aantal passages bevat van eerdere versies van de Bijbel. De ongeëvenaarde rijke versiering bestrijkt onder meer tien paginagrote afbeeldingen en pagina's met levendige hoofdletters met tussen de regels door kleine miniaturen. Het eenvoudige dorpje **Clonfort** in het oosten van het graafschap Galway in centraal Ierland bezit een wel zeer opvallende kathedraal. Het is het enige wat nog doet denken aan het klooster wat in **577** gesticht is door Brandaan. Van de man zelf is weinig bekend en wat er bekend is wordt overschaduwt door een legende getiteld *De reis van de heilige abt Brandaan*. Samen met andere pelgrims onderneemt hij een reis over de Atlantische Oceaan en beleefd onderweg bizarre avonturen. Zo komen ze een sprekend reuzenhoofd tegen, ontmoeten ze een draak die gelukkig wordt weggejaagd door een hert uit de wolken en landen op een eiland met twee kastelen. Een van de twee heeft een poort naar het paradijs, maar de aartsengel Michael laat niemand toe. Weer thuis wordt Brandaan door een engel voor de keus gesteld: verder leven of het paradijs, hij kiest voor het laatste en sterft. Het reisverslag is bizarre fictie, maar de reis kan wel degelijk zijn ondernomen. Christoffel Columbus beroept zich in 1492 op het reisverslag van Brandaan ter staving dat hij via het westen Azië heeft bereikt. De abdij van Clonfort is enige eeuwen een vermaard opleidingscentrum, waar op het hoogtepunt 3000 monniken verblijven. Vikingen branden het klooster af in 1016, 1164 en 1179. Het enige wat nu nog rest is de in de twaalfde-eeuw gebouwde Saint-Brendan Cathedral. Het klooster van **Bangor** is gegrondvest door Comgall in ca. **558** in de gelijknamige plaats aan de zuidkust van de Belfast Lough, een zeearm met een open verbinding naar de Ierse Zee. Comgall, geboren in Antrim in 517, is aanvankelijk een soldaat, maar wordt daarna onderwezen in de kloosters van Clooneenagh en Cloumagnoise. In het Ierland van de zesde eeuw bestaat een sterke hang naar het kluzenaarschap en menigeen zoekt de eenzaamheid om God beter te kunnen dienen, zo ook Comgall, die zich terugtrekt op een onbewoond eilandje. Op aandrang van vrienden keert hij terug uit het kluzenaarsbestaan en enige tijd later sticht hij het klooster van Bangor. Het klooster groeit uit tot de meest vooraanstaande van Noord-Ierland en is vermaard als onderwijscentrum. Het is in Bangor dat Columbanus les krijgt. Als Comgall in 602 overlijdt zou hij bij zijn uitvaart zijn begeleid door zo'n 3000 monniken. Door de slechte verhouding tussen de christelijke Britten en de 'heidense' Angelen en Saksen moet het initiatief tot bekering van de Angelen en de Saksen van buitenaf komen. Het eerste initiatief wordt genomen door de Ierse monnik Columba die in **563** met twaalf volgelingen de Ierse Zee oversteeft naar het eiland **Iona** aan de Schotse westkust waar hij een klooster sticht. Het klooster groeit uit tot een centrum van het vroege christendom dat van grote invloed is in

Schotland, Ierland en het Saksische gebied van Northumbria. Vanuit het klooster worden missieactiviteiten ondernomen naar alle delen van Groot-Brittannië en het vaste land van Europa. Iona wordt een heilige plaats waar zestig Schotse, Ierse en Noorse koningen liggen begraven. Columba overlijdt in 597 en is bijgezet in een schrijn in de abdijkerk die een bedevaartsplaats is geworden. Het klooster krijgt een aantal malen te maken met aanvallen van Noormannen en in 806 worden alle bewoners van het eiland uitgemoord. 68 monniken vinden de dood op het strand. De baai heet sindsdien Martyrs' Bay, De schrijn van Columba wordt verplaatst naar Kells in Ierland, maar in 818 weer naar Iona gebracht. Na een overval in 986, waarbij de abt en vijftien monniken de dood vinden, raakt het klooster in verval. In 1203 wordt er op initiatief van Margaretha van Schotland een Benedictijner abdij gesticht, het begin van de Roomse kerk die de Columbaanse (Keltisch-christelijke) kerk vervangt. De abdij gaat het goed en is redelijk welvarend als de reformatie in 1560 een eind maakt aan het klooster. Van de originele abdij uit 1203 is slechts het noordelijk transept bewaard gebleven het overige stamt uit de vijftiende eeuw. Bij de abdij bevinden zich de 'High Crosses of Iona', vier Keltische kruisen uit de achtste en negende eeuw. De Oostenrijkse classicus Ludwig Bieler (1906-1981) noemt de invloed van de Ieren op de cultuur van het Europese vasteland 'een van de belangrijkste geesteswetenschappelijke verschijnselen uit de vroege Middeleeuwen'. De Ierse monniken evangeliseren al voor het einde van de zesde eeuw op het vasteland van Europa. Brandaan reist naar Iona, West-Schotland, Zuidwest-Brittannië, Bretagne en volgens een epos uit de negende eeuw naar Groenland, de Azoren of het Noord-Amerikaanse vasteland. Columbanus trekt met twaalf monniken naar het Frankrijk van de Merovingers en sticht zijn eerste klooster in Annegray in de Vogezes, waar hij een tempelruïne van Diana tot een kerk herbouwt. Hij zet kloosters op in Frankrijk bij Luxeuil, Fontaine en Metz in het Oostenrijkse Bregenz en tenslotte in 614 in Bobbio, dat een van de grootste kloosters in Italië zal worden. Ierse monniken dringen door tot in Wenen, Polen (Ierse manuscripten zijn opgedoken in Warschau), Oost-Roemenië, het Noord-Duitse Hamburg en in Zuid-Italië in Taranto. In de abdij van Luxeuil zijn onder meer Remaclus, Acharius en Audomarus (St. Omaars) opgeleid. Ook Eligius (Eloy) en Ouen, raadgevers van koning Dagobert I, leven naar de regel van het Keltische christendom. Eligius kerstent Vlamingen en Friezen. In Ierse kloosters, zoals in Rouen, Verdun, Mainz, Sankt-Gallen en Bobbio, wordt later, na de overname door Rome, de Benedictijnse Orde ingesteld. Ook Fulda, waar Bonifatius later zijn klooster zal stichten, is oorspronkelijk een Ierse nederzetting. Vanuit Würzburg zijn Ierse missionarissen actief onder de Thüringers. Later zal Bonifatius beweren dat de Thüringers door 'slechte leraren' zijn misleid. Keltische christenen, die een herdoop voor de Roomse kerk ondergaan, worden bekeerde heidenen genoemd. De reis van Columba brengt hem op het kleine eiland Iona, wat een van de grootste zendingsgemeenschappen van de Keltische kerk zal worden en een van de belangrijkste centra van cultuur en wetenschap. Het klooster is gebouwd op de plaats van een oude druïdetempel, nadat de Pictische koning Brude toestemming heeft gegeven. Van Iona brengen missionarissen het evangelie naar Schotland en Noord-Engeland. In de tijd dat Columba op Iona arriveert, gaan Ierse kolonisten naar West-Schotland, dat ze *Dalriada* noemen. In 632 stuurt de abt van Iona de missionaris Aidan naar het hof van Oswald, de nieuwe koning van Northumbria, om op diens verzoek zijn volk te bekeren. Nadat zijn vader in 617 van de troon was gestoten is Oswald op Iona gastvrij ontvangen, christen geworden en gedoopt. Aidan kiest in 635 Lindisfarne als basis voor zijn zendingspost. Van hieruit kerstent Chad een groot deel van het koninkrijk Mercia, het Engeland van de *Sassenachs*, zoals de Angelen en Saksen door de Kelten worden genoemd. Zijn broer Cedd sticht kloosters in Tilbury en Bradwell-on-Sea. Ook in het noorden van Engeland, in Lastingham en Whitby, worden dochterkloosters van Lindisfarne gesticht. Lindisfarne Priory komt in de zevende eeuw tot bloei. Echter op 8 juni 793 verschijnt een kleine vloot drakenschepen, vermoedelijk afkomstig uit Denemarken, voor het kloostereiland waarna de abdij binnen de kortste keren wordt leeggeroofd. Deze ongekende en ongehoord brutale aanval op een weerloze kloostergemeenschap veroorzaakt een schok in Europa. Het klooster wordt nog enige malen aangevallen in de negende eeuw. Ondertussen siddert Europa voor de Noormannen. In 875 vluchten de monniken met medeneming van het lichaam van de heilige St. Cuthbert naar het vasteland, waar ze Durham stichten. In 1082 wordt met

de restanten van het klooster een benedictijnenabdij gebouwd, waarvan de resten nog te zien zijn. De Abdij van Lismore op de oever van de Blackwater is gesticht door Mochuda, ook bekend als Carthage, een monnik die dan reeds 40 jaar van zijn leven heeft doorgebracht in het klooster van **Rahan** gelegen op de oever van de Clodagh in het centrum van het eiland. Rahan dateert uit de vijfde eeuw, maar zou in de **zesde eeuw** zijn heropgericht door Carthage, die er ook abt is. Hij componeert voor de monniken een leefregel. Een metrisch dichtwerk van 580 tekstregels. In **637** wordt hij uit het klooster gezet, mogelijk vanwege zijn voorkeur voor het Roomse kerksysteem. Tijdens zijn reis sticht hij de **Abdij van Lismore**, dat na zijn dood tot grote bloei komt.

*

Frankrijk 6^e eeuw. De oprichting van een kerk in Parijs door Childebert, zoon van Clovis of Clodovech, die zich bekeerde tot het christelijke geloof en rond 500 gedoopt is door Remigius, is een bewijs van de voortschrijdende evangelisatie van het Frankische rijk. Het is het eerste voorbeeld dat een niet-religieuze het initiatief neemt tot het stichten van een kerk. In **588** wijdt Germanus, bisschop van Parijs, de kerk van Childebert in, die daarna bekend zal worden als de abdij **Saint-Germain-des-Prés**. Ergens in de **zesde eeuw** wordt in Reims een klooster gesticht vernoemd naar **Saint-Remi**. Of Remigius, die tussen 458 en 533 bisschop van Reims is, de stichter van het klooster is valt niet te zeggen, maar wel zijn de relikwieën van deze kerkvorst er te vinden. Stichten van kloosters zal in gekerstende gebieden meer en meer een zaak van de adel worden. De missionarissen moeten meer naar en over de randen van het rijk om hun kerstende werk te doen. De Ier Columbanus of ene Leobard, een volgeling van hem, sticht in **589** een klooster in **Marmoutier** in het noordoosten van Frankrijk. In 724 wordt het klooster door brand verwoest, maar wordt weer opgebouwd. Begin negende eeuw biedt het klooster enige tijd onderdak aan Benedictus van Aniane, die er werkt aan hervorming van het Benedictijnse kloosterleven.

De abt, missionaris en stichter van verscheidene kloosters op het Europese vasteland Columbanus is in ca. 540 geboren in het Ierse Leinster. Hij krijgt zijn opleiding in Bangor, waarna hij er dertig jaar lang onderwijs geeft. In **590** landt hij, met twaalf monniken, onder wie Gallus en Deicolus, op de Bretonse kust, waarna hij doorreist naar de Vogezen om het Merovingisch koningshof te bezoeken. In **Annegray** sticht hij zijn eerste klooster. Aanvankelijk stuit hij op weerstand, maar door het groeiende succes van zijn queeste en door de steun van Childebert II van Austrasië en Bourgondië kan hij al snel nog twee kloosters stichten in respectievelijk **Luxeuil** en **Fontaines**, die zich beide al spoedig kunnen verheugen op een grote toestroom van jonge Frankische edellieden. Voor de drie kloostergemeenschappen, met naar verluidt meer dan tweehonderd monniken, schrijft Columbanus de strenge kloosterregels *Regula monachorum* en *Regula coenobialis* en een *poenitentiale* (boeteboek). De in 595 tot stand gekomen *Regula monachorum* bestaat uit tien hoofdstukken waarin de verplichtingen voor een ascetisch leven zijn opgenomen, alsook richtlijnen voor een geestelijk leven en de organisatie van het kloosterleven met getijden en maaltijden. Door opvolgende abten wordt de strengheid van de regel wat afgezwakt.²²

*

Italië 7^e eeuw. Als Columbanus in 610 weigert de bastaardkinderen van Theuderic, kleinzoon van Brunhilde van Austrasië, koningin van Bourgondië, te zegenen, wordt hij door haar het land uitgejaagd.²³ Columbanus komt ook in conflict met enkele bisschoppen over de berekening van de Paasdatum, omdat hij vasthoudt aan de methode die in het Keltische christendom gebruikelijk is. Na een omzwerving door Zwitserland belandt hij in **614** in Italië waar hij het klooster **Bobbio** sticht. Columbanus, die als Ierse missionaris een aanzienlijke invloed heeft gehad op de godsdienstige en culturele ontwikkeling op het vasteland van Europa, overlijdt op 23 november 615 in Bobbio, dat de bakermat wordt van een nieuw kloosterleven in Noord-Italië. Gallus, een leerling van Columbanus vestigt zich in de omgeving van het Meer van Zurich. Op de plaats van zijn kluizenaarshut ontstaat later het klooster Sankt Gallen.

---

²² K. Krüger, *Kloosters en kloosterorden. ...* p. 40

²³ C. van der Gun, *De positie van de koningin in de Middeleeuwen 500-1000* (Utrecht 2007) p. 60

Regula Benedicti

Benedictus en zijn tweelingzuster Scholastica, zijn in 480 geboren in Nursia (nu Norcia) in de buurt van Spoleto in Italië. De tweeling groeit op in een adellijk en niet onbemiddeld gezin. Om een gymnasiale opleiding te kunnen volgen wordt Benedictus naar Rome gestuurd. De grote stad is voor hem een cultuurschok. De levenswijze van jongeren in de wereldstad in verval bevalt hem allerminst en hij besluit, nog maar veertien jaar oud, om als heremiet te gaan leven. Hij trekt zich terug in de Apennijnen in het nog woeste dal van Subiaco, waar hij drie jaar in een grot verblijft. Regelmatig wordt hij in zijn eenzaamheid gestoord door mensen, die zich aan de asceet komen vergapen of om raad komen vragen. Monniken uit het nabijgelegen klooster Vicovaro vragen aan Benedictus om hun overleden abt te komen vervangen. Hij weigert eerst, maar geeft na aandringen aan het verzoek toe. Hij treft in Vicovaro een sterk verdeelde en weinig gedisciplineerde gemeenschap aan. Door zijn strengheid maakt hij zich niet geliefd bij de monniken en die proberen hem zelfs te vermoorden door hem een gifbeker voor te zetten. Als hij echter de beker zegent springt deze kapot. Benedictus keert naar Subiaco terug. Zijn reputatie als spirituele gids maakt dat hij vrij snel een aantal volgelingen heeft die zich in zijn nabijheid vestigen. Zo ontstaan er meerdere religieuze gemeenschappen, waaronder de naar zijn zuster Scholastica genoemde. De abdij kent nog altijd twee aparte vestigingsplaatsen, het Monastero del Sacro Speco gebouwd tegen de heuvelwand vlak boven de grot waar Benedictus zijn kluis had en het Monastero di Santa Scholastica gebouwd boven op de heuvel. Benedictus besluit zijn leven te wijden aan het hervormen van het populaire maar ordeloze kloosterleven. Rond 520 staat hij in contact met zo'n twintig verschillende gemeenschappen als hervormingsadviseur. Over het resultaat is hij echter niet tevreden. Opnieuw zoekt hij naar rust en bezinning en trekt naar Monte Cassino, een bergplateau niet ver bezijden de weg van Rome naar Napels en sticht er in 529 een klooster. Benedictus wordt een van de meest vooraanstaande patroonheiligen van Europa, wat bovenal moet worden toegeschreven aan zijn kloosterregel de *Regula Benedicti*. Er bestaan oudere regels, zoals de anonieme *Regula Magistri*, maar die worden als te streng of te onevenwichtig ervaren. Volgens Benedictus moeten de monniken drie geloften afleggen: armoede, kuisheid en gehoorzaamheid aan de abt. Leidend beginsel voor de monniken zijn de ankerpunten bidden en werken samengevat in het beroemde 'ora et labora', hoewel deze formulering niet letterlijk in de regel is terug te vinden. Achtmaal per dag moet er worden deelgenomen aan het koorgebed. Voor monniken is de lectio divina verplicht, een spirituele praktijk waarbij 'Gods woord' indringend wordt gelezen. Het mediterend lezen geldt de bijbel en de geschriften van de kerkvaders. De regel van Benedictus volgt een dagritme van acht uur bidden, acht uur werken en acht uur rusten. De afgewogen regel zorgt ervoor dat de orde der Benedictijnen, zoals deze naar Benedictus is vernoemd, zich in snel tempo over Europa verspreidt. De regel wordt ingevoerd zowel in reeds bestaande als in nieuw gestichte kloosters. De Regel bestaat uit een proloog en 73 hoofdstukken. De hoofdstukken 1-3 zijn de basis voor het leven in een klooster, de gehoorzaamheid in de zin van goed en oplettend luisteren. In de hoofdstukken 4-7 bespreekt Benedictus de deugden waaraan monniken moeten voldoen, bovenal gehoorzaamheid, armoede en nederigheid. In hun kloostergelofte beloven zij trouw aan deze deugden. De hoofdstukken 8-20 bevatten voorschriften voor de liturgie, het 'opus Dei', het aan God welgevallige werk. Opus Dei is ook de naam van een kerkelijke instelling, die echter los staat van het kloosterleven. De bestraffing op overtredingen van de voorschriften staat in de hoofdstukken 21-30. In de hoofdstukken 31-57 worden praktische zaken besproken zoals het beheer van het klooster, de taken van monniken en de zorg voor monniken en hun gasten. De opname en positie van novicen, de rangorde in de kloostergemeenschap, de keuze van abt en prior, alsook de taken van de portier, zijn de onderwerpen van de hoofdstukken 58-66. Tenslotte wordt in de hoofdstukken 67-72 de onderlinge omgang van de monniken besproken. Het laatste hoofdstuk is een epiloog. Benedictus bewerkte de anonieme *Regula Magistri*. Zonder zich te verliezen in details legt hij de grote lijnen vast van een leven gewijd aan contemplatie, gebed, de eucharistieviering en de dagelijkse arbeid. De regel creëert een duidelijke indeling van de dag waarin arbeid en bezinning elkaar afwisselen. Behalve een document dat

het dagelijkse leven en de spiritualiteit van het kloosterleven diepgaand heeft beïnvloed, is de regel ook interessant vanwege de juridische aard ervan. Anders dan de drang bij het Keltisch Christendom, waar ballingschap, ofwel rondtrekken en evangeliseren, hoog in het vaandel staat, voegt Benedictus aan zijn regel 'Stabilitas loci' toe, een duurzame gebondenheid aan het klooster.

De beschrijving van het leven van Benedictus en speciaal zijn optreden als geestelijk leider van zijn kloostergemeenschap in de *Dialogen* van paus Gregorius de Grote, maakt velen nieuwsgierig naar zijn regel, ook al stipt Gregorius de regel slechts terloops aan. Eind zevende eeuw vindt de regel in Engeland toepassing en vandaaruit verspreidt het zich over heel Europa. Karel de Grote verklaart de Regula Benedicti tot de enig toegestane kloosterregel binnen zijn rijk. De Regel staat model voor een geordend religieus leven en ook nu nog putten velen inspiratie uit de levenshouding in de Regel. Zelfs managers trainen zich in benedictijns leiderschap. Een van de oudste handschriften van de regel wordt bewaard in de Abdij van Sankt Gallen.

groei 7^e-10^e eeuw

De eerste kloosters in (West-) Europa ontstaan in Frankrijk en een tweede min of meer autonome ontwikkeling vindt plaats in Ierland waar zich het Keltische Christendom ontwikkelt. Vanuit beide 'bruggenhoofden' wordt vlijtig geëvangeliëerd en nieuwe kloosters gevestigd. Na de bekering van de Franken tot het christendom en door de uitbreiding van het Frankische rijk is er een rijke voedingsbodem, niet alleen in Frankrijk zelf, maar ook noord en oostwaarts. Met enige regelmaat worden in de zevende eeuw in Frankrijk nieuwe kloosters gesticht al kun je de groei nog niet echt spectaculair noemen. Naar het noorden, in het huidige België is er wel sprake van een aanmerkelijk aantal, terwijl in het huidige Duitsland vooral de achtste eeuw 'booming' is. De achtergrond van de stichters, die aanvankelijk veelal van het 'kluizenaarstype' zijn, verschuift meer en meer richting adel, onder wie vrouwen en mannen gelijkelijk als stichter lijken voor te komen. De noordelijke Nederlanden komen de eerste kloosters eerst in de 8^e eeuw opgang.

*

Noord-Frankrijk en Wallonië 7^e eeuw. Luxeuil neemt van de drie door Columbanus in de Vogezen gestichte kloosters de voornaamste plaats in. Het succes van dit 'modelklooster' maakt aan de Merovingische vorsten duidelijk dat een klooster niet alleen een effectief middel is tot kerstening, maar ook goede diensten bewijst voor de ontsluiting van onderontwikkelde gebieden. Het verworven inzicht is de aanzet tot het stichten van een hele reeks kloosters. Audoin en zijn broers, opgeleid aan het koninklijk hof, stichten rond **635** de kloosters **Jouarre** en **Rebais** ten oosten van Parijs. Na tot bisschop van Rouen te zijn benoemd, initieert Audoin de kloosters **St.-Wandrille** (ca. **650**) en **Jumièges** (**654**). Sigibert III schenkt aan de later heiligverklaarde Remaclus grond in de Ardennen om de kloosters **Stablo** en **Malmédy** te kunnen vestigen. De familie van de Pippiniden stichten op hun grondgebied rond **650** het dubbelklooster **Nivelles** en na **654** het klooster **St.-Trond**. Koningin Bathilde sticht in de jaren tussen **657 en 661**, samen met haar zoon Chlotarius III het klooster **Corbie** bij Amiens om vervolgens in **658** het vrouwenklooster **Chelles** bij Parijs in het leven te roepen, waar ze zich in 665 terugtrekt. Door de ondersteuning van de grond bezittende adel is de zendingsdrang van Ierse en Frankische monniken de motor van de christianisering, die als prettige bijkomstigheid gelijktijdig de koninklijke en adellijke macht ondersteund.²⁴

*

Frankrijk 7^e eeuw. In **615** sticht Walricus de **Abdij van Saint-Valery-sur-Somme**, bij Abbeville aan de monding van de rivier. Walricus, of in het Frans Valery, geïnspireerd door Columbanus, treedt begin

---

²⁴ K. Krüger, *Kloosters en kloosterorden*. ... p. 41

zevende eeuw in, in diens klooster in Luxeuil. In 610 vestigt hij zich als kluizenaar in de omgeving van Amiens, om in 615 het klooster Leuconay te stichten waar de monniken leven volgens de regel van Columbanus. Later krijgt het klooster de naam van zijn stichter en thans draagt ook het plaatsje wat zich rond het klooster ontwikkelt zijn naam. Volgens een legende zouden Walricus en Richarius in een droom Hugo Capet hebben voorspeld dat hij koning zal worden als hij de gestolen relieken van het klooster terugbrengt. Hij doet dat, en zwemt zelfs de Somme over met de schrijn op zijn schouder. En inderdaad in 987 wordt Capet de koning van Frankrijk. Al is de troonsbestijging heel wat prozaïscher dan de legende wil doen geloven, toont het wel de groeiende verwevenheid van kerk en adel aan en hoe je met een 'geur van heiligheid' je voordeel kan doen. Een van de sterkste pleitbezorgers voor het verkiezen van Capet tot koning is de invloedrijke bisschop Adelbert van Laon. Dat Richarius als tweede wordt genoemd in de droom van Capet is niet toevallig. Riquer, zoals hij in het Frans wordt genoemd, is een heremiet die aan de basis staat van twee kloosters. Bekeerd door missionarissen uit Wales uit de school van Columbanus en na een verblijf van enige jaren in Engeland sticht hij in **625** in zijn geboorteplaats Ponthieu het klooster **Centula**, waar de regel van Columbanus wordt gevolgd. Later heeft hij waarschijnlijk ook het klooster Forest-Montier gesticht. Hij zelf leeft als een heremiet in een tent op vijftien kilometer afstand van zijn klooster, samen met zijn volgeling Sigobart. Het klooster draagt sinds de middeleeuwen de naam Saint-Riquer. Onder het bewind van Karel de Grote wordt Centula een rijksabdij en volledig door hem gefinancierd. De **Abdij van Fleury**, in de omgeving van Orleans, is gesticht rond **630** en krijgt vooral betekenis na 672, het jaar dat de relieken van Benedictus naar deze abdij zijn overgebracht. De **Abdij van Marchiennes** in Noord-Frankrijk is eveneens gesticht omstreeks **630** door volgelingen van Columbanus. Richtrudis, de weduwe van Adalbold van Ostrevant, hofmeier onder Dagobert I en Clovis II, sticht in 642 naast de abdij ook een vrouwenklooster, zodat het een dubbelklooster wordt. De betekenis van eigenhandige arbeid voor de monniken wordt zeer serieus genomen wat betekent dat de moerassen in de omtrek van het klooster worden ontgonnen. In de negende eeuw wordt de abdij tot tweemaal toe door Noormannen verwoest. Met behulp van de nabijgelegen Abdij van Anchin komt Marchiennes in de tiende eeuw weer tot bloei. In 1024 wordt het weer alleen een mannenklooster en wordt de Regel van Benedictus ingevoerd. Rond **658** sticht Bathildis, weduwe van Clovis II van Neustrië de **Abdij van Chelles**. Eerder is in Chelles, een Merovingische palts, door koningin Clothilde een kerk gesticht gewijd aan Sint-Joris. Bathildis trekt zich later terug in het klooster, waar ze na haar overlijden in 680 ook is begraven. Haar bezittingen worden als relikwieën in het klooster bewaard, waaronder een Merovingische gouden miskelk, geëmailleerd en bezet met kostbare stenen, waarvan wordt gezegd dat deze is gemaakt door Eligius van Noyon, de patroonheilige van de smeden. De kelk is tijdens de Franse Revolutie verloren gegaan. Tussen **659** en 661 wordt onder bescherming van Bathildis en haar zoon Chlotarius III, in het dal van de Somme, de **Abdij van Corbie** gesticht. De monniken komen van de Abdij van Luxeuil. De innige band met het Karolingische koningshuis is gedurende de achtste en negende eeuw van grote betekenis voor de abdij. Naast de rijke giften ontvangt de abdij exemptie, wat wil zeggen dat ze niet ondergeschikt is aan de bisschop. Paus Benedictus III bevestigt in 855 de exemptie en de abt krijgt de rang van graaf. Een eigen muntslag is een andere verleende gunst. In dienstbaarheid aan de koning, wordt Desederius, de door Karel de Grote verslagen koning van de Longobarden, in 774 op Corbie gevangen gehouden. Deze vorm van gastvrijheid ontvangt Karel van Aquitanië in de jaren 850-854 eveneens. Kennelijk komt het niet in zijn strafblad want het belet hem niet om in 856 aartsbisschop van Mainz te worden. Verwevenheid van adel en geestelijkheid zien we ook bij de benoeming van de abt Adalardus, een kleinzoon van Karel Martel en neef van Karel de Grote. Adalardus, geboren in het Belgische Huise, heeft in Belgisch Limburg omvangrijke bezittingen, die hij omstreeks 825 schenkt aan de abdij. Corbie is verantwoordelijk voor het stichten van een aantal abdijen, waarvan de belangrijkste is de Abdij van Corvey bij Höxter in Duitsland. De betekenis van Corbie in de negende eeuw valt enigszins af te leiden uit het feit dat ze in die tijd groter is dan de abdijen van Tours en Parijs. Aan de rand van de Aigues-Mortes, de zoutmoerassen aan de Middellandse Zee, is in de loop van de **zevende eeuw** de **Abdij van Psalmodie** gebouwd door monniken afkomstig van de Abdij van

Sint-Victor in Marseille. De abdij, die onder bescherming staat van de Frankische vorsten, onder wie Karel de Grote, ontleent zijn rijkdom aan de zoutwinning en de visserij. In de tiende eeuw wordt het klooster verwoest door de Saracenen, maar in de twaalfde eeuw weer opgebouwd. Samen met de kloosters Franquevaux en Saint-Gilles werkt de abdij aan het droogleggen van de moerasgebieden. Aan koning Lodewijk IX, *de Heilige*, schenken de monniken een stuk zoutmoeras en die laat er tussen 1246 en 1272 de stadskern van Aigues-Mortes bouwen. De stadsmuren zijn er daarna omheen gezet. In 1270 vertrekt Lodewijk de Heilige uit de haven van Aigues-Mortes voor de Achtste Kruistocht richting Noord-Afrika om Tunis te onderwerpen. Op 56-jarige leeftijd bezwijkt hij aan scheurbuik voor de wallen van de stad. In de Elzas komt in de 2^e helft van de **zevende eeuw** de **Abdij van Wissembourg** tot stand. De abdij krijgt ruime steun van Karel de Grote en groeit uit tot een cultureel centrum van het Frankische Rijk. De abdij wordt rijksonmiddellijk soeverein onder keizer Otto I en krijgt dezelfde vrijheden als Fulda, Reichenau en Prüm en de abten fungeren nagenoeg als rijksvorst.

*

Duitsland 7^e eeuw. De kerstening van Duitsland moet, in de zevende eeuw, nog duidelijk op gang komen. Slechts een enkele abdij komt tot stand. Eustachius en Agilus, twee evangelisten uit Ierland of Schotland en afkomstig van de Abdij van Luxeuil, weten in **617** de **Abdij van Weltenburg** te stichten, in Kelheim gelegen aan een bocht van de Donau. In de achtste eeuw, mogelijk op instigatie van Bonifatius, aanvaarden de monniken de Regel van Benedictus in plaats van die van Columbanus. Onder Karel de Grote krijgt de abdij rijksonmiddellijke soevereiniteit. De in 1050 gestarte brouwerij is de oudste nog werkzame kloosterbrouwerij ter wereld.

*

België 7^e eeuw. Al in de zevende eeuw komt de kerstening van België goed op gang. Het gebied behoort van aanvang af tot de kern van het Frankische Rijk en na de bekering van Clovis in 496 ligt het gebied als het ware open voor evangelisatie. Het kost evengoed nog een eeuw voordat de eerste kloostergemeenschappen verrijzen in het landschap, maar vanaf 637 komen er in het toch betrekkelijk kleine gebied een fors aantal tot stand. Het is ene Landelinus, een afvallige edelman, die het roverspad heeft gekozen, maar berouw krijgt, die in **637** de **Abdij van Aulne** sticht. De berouwvolle struikrover zoekt een geschikte plek om een kluis te vestigen. Op het grondgebied van Gozée vindt hij een geïsoleerde en nog wilde plek die hij Aulne (Els) noemt, vanwege de boomsoort die er veel voorkomt. Hij bouwt er een bescheiden huiskapel, mogelijk op de resten van een Gallo-Romaanse villa. Aanvankelijk leven de monniken volgens de Regel van Columbanus, maar nog voor het eind van de zevende eeuw wordt door abt Ursmarus, van de abdij van Lobbes waar Aulne ondergeschikt aan is, de Regel van Benedictus ingevoerd. De abdij ontwikkelt zich voorspoedig, totdat in 881 de Noormannen daar een einde aanmaken door de abdij en haar omgeving te verwoesten. De abdij blijft enige tientallen jaren in puin liggen. In 922 brengt Richer, van 921 tot 945 bisschop van Luik en tevens abt van de abdijen Lobbes en Prüm, Aulne onder het bestuur van de kathedraal van Luik, waarna de wederopbouw ter hand wordt genomen. De prins-bisschop van Luik, Henri II van Luyen, biedt in 1147 Aulne aan Bernard van Clairvaux aan, die er een deputatie monniken naar toezendt. De Cisterciënzers nemen een vaste intrek en maken van Aulne een welvarende abdij. In **639** weet Amandus in Gent twee abdijen te stichten, de **Sint-Pietersabdij** en de **Sint-Baafsabdij**. De volgorde kan ook andersom zijn geweest. Wie de eerste is zal nog eeuwenlang een punt van dispuut zijn. De stichting van de abdijen hangt ten nauwste samen met het christianiseren van de bevolking van het Scheldebekken. Amandus stuit meermaals op een vijandige houding. Door een mirakel, een gehangene tot leven wekken, weet hij het vertrouwen te winnen en laat de bevolking zich aan massa dopen, aldus de *Vita Amandus*, die opgesteld is in de achtste eeuw. Amandus krijgt van Dagobert I tussen 629 en 639 het domein Aaigem, dat hij vervolgens schenkt aan de Sint-Pietersabdij. Amandus verkrijgt een deel van het domein Slote door koop en schenkt dat in 639 vermoedelijk aan een kerk die de voorloper is van de Sint-Baafsabdij. De eerste abt van de Sint-Baafs koopt in de loop van de tweede helft van de 7^e eeuw er nog gronden bij. De negende eeuw is voor beide Gentse abdijen een bloeiperiode onder het

lekenabbatiaat van Einhard, de biograaf van Karel de Grote, die naast de Gentse abdijen ook abt is van o.m. de Sint-Servaas in Maastricht en de Saint-Wandrille. De erudiete Einhard is vertrouweling van Lodewijk de Vrome en heeft nauw contact met de hervormingsgezinde kring rond Benedictus van Aniane. Eind 9^e eeuw wordt de Sint-Baafsabdij zwaar getroffen door invallen van de Noormannen en de gemeenschap verblijft na 879 meerdere decennia in ballingschap in het Noord-Franse Laon. Na terugkeer blijkt dat de domeinen in handen zijn gekomen van de graaf van Vlaanderen en de buiten het graafschap gelegen domeinen bij plaatselijke heren. Graaf Arnulf geeft slechts een deel van de landerijen terug aan de abdij. De dominantie van het Habsburgse huis, keizer Karel V en koning Philips II, in de Nederlanden degradeert de adel, kerken en steden. Het leidt tot opstand waarin ook de abdijen een rol spelen. De Sint-Baafsabdij wordt op instigatie van Karel V in 1536 hervormd tot een kapittel van kanunniken. De statige gebouwen van de abdij worden in 1540 afgebroken en in de plaats daarvan wordt een citadel gebouwd. De grote bloeiperiode van de Sint-Pietersabdij is de elfde en twaalfde eeuw. In 941 wordt op initiatief van de graaf van Vlaanderen de regel van Benedictus ingevoerd door de Lotharingse kloosterhervormer Gerard van Brogne. De kanunniken die sinds de vroege negende eeuw de kloostergemeenschap vormen moeten plaatsmaken voor Benedictijner monniken. De dynamiek die uit de hervorming voortkomt zorgt ervoor dat het relatief onbeduidende klooster uitgroeit tot een monastiek centrum van internationale allure. Ita of Ida van Nijvel, weduwe van Pepijn van Landen, sticht in **640**, samen met haar dochter Gertrudes van Nijvel de **Abdij van Nijvel**. Gertrudis is de eerste abdis van de abdij, een dubbelgemeenschap van monniken en nonnen en wat heel uitzonderlijk is, geleid wordt door een vrouw. De stichting gebeurt niet louter uit religieuze overwegingen, maar heeft evenzeer de bedoeling de familiebezittingen te beheren en bijeen te houden. Na de dood van Gertrudis blijft de abdij het bezit van de Pepiniden. Vanaf 877 is het klooster uitsluitend een vrouwenstift. Tijdens de hoge middeleeuwen staat de Benedictijnerabdij van Nijvel als Rijksabdij onder gezag van de Duitse keizer. In de elfde eeuw gaat de voogdij over in handen van de graven van Leuven, voorvaderen van de hertogen van Brabant. Rond **645** wordt de **Abdij Saint-Pierre van Lobbes** gesticht door Landelinus, die eerder al de Abdij van Aulne heeft gesticht. Hij is afkomstig uit Bapaume in Picardië. Zijn familie stamt af van de Merovingers. Als kind toont hij een heldere geest en bisschop Aubert van Kamerijk, die hem ten doop houdt, biedt hem de kans les te nemen op de bisschoppelijk school. Hij bereikt een hoge graad van geleerdheid, zodat hij lijkt voorbestemd te zijn voor kerkelijke bestuursfunctie. Zijn familie is echter niet zo religieus en laat hem kennis maken met de aardse geneugten. Hij staakt zijn studie en trekt de wijde wereld in en beland tijdens zijn omzwervingen aan de oevers van de Samber in een roversbende die de streek onveilig maakt. Landelinus voelt zich aangetrokken tot dit leven en wordt onder de schuilnaam 'Maurosus' de roverhoofdman. Naar het schijnt geniet hij van het plunderen en zelfs van moord en doodslag. Rond 654 krijgt hij berouw en besluit om de plaats van zijn wandaden te heiligen door er een kloostergemeenschap te stichten, waar hij zelf abt van wordt. Als abt wordt Landelinus opgevolgd door Ursmarus (†713) en vervolgens door Emeritus (†731). Onder hun leiding groeit Lobbes stilaan uit tot de meest vooraanstaande abdij van zijn tijd. De abdijschool bereikt ten tijde van Ansum (de zesde abt) een grote faam. Rond 864 wordt Hubertus, zwager van koning Lotharius, tot abt verkozen, het begin van moreel en materieel verval, die voortduurt tot eind tiende eeuw. Onder bewind van de abten Folquinus (975-990), Heriger (990-1007) en Hugo (1033-1053) herwint de abdijschool, haar vroegere reputatie. De abdij is eeuwenlang een cultureel en spiritueel centrum, waar geestelijken uit heel Europa werden opgeleid. Belangrijke archieven getuigen van de betekenis van deze abdij, waar talloze documenten zijn vervaardigd, waaronder de beroemde Bijbel van Lobbes (1064), die nu in het grootseminarie van Tournai wordt bewaard. Rond **648** sticht de hofmeier Grimoald de **Abdij van Malmedy** en in **651** de **Abdij van Stavelot**. De uit Aquitanië afkomstige monnik Remaclus is op uitnodiging van Sigisbert III, koning van Austrasië en Aquitanië, naar de Amblèvevallei gekomen om de bewoners van het Koninklijke Ardennenwoud te bekeren. Remaclus wordt de eerste abt van de twee gemeenschappen, die leven volgens de Regel van Benedictus. Tot eind achttiende eeuw functioneren de abdijen naast elkaar, maar onder leiding van een en dezelfde abt. Gedurende elf eeuwen delen Malmedy en Stavelot dezelfde

geschiedenis, terwijl ze tegelijkertijd 'rivalen' zijn. Stavelot is namelijk de plaats waar de abt gewoonlijk verblijft. De abdij van Stavelot valt onder het bisdom Luik, terwijl Malmedy onder het aartsbisdom Keulen ressorteert. Keizer Otto II, maakt in 980 een einde aan de rivaliteit ten faveure van Stavelot. In 881 is de abdij van Stavelot door Noormannen gebrandschat, maar de monniken bouwen het klooster weer op, waarmee ze in 938 gereed zijn. De bloeitijd van Stavelot is in de tiende tot de twaalfde eeuw. Abt Poppo, die aantreedt in 1021, is een hervormer in de traditie van Cluny. Hij krijgt de leiding over 17 abdijen waaronder Echternach en Sankt Gallen. Poppo laat een omvangrijke romaanse kerk bouwen om de vele pelgrims te ontvangen die de abdij bezoeken vanwege de relikwieën van de heiligverklaarde Remaclus. In 1040 wordt de kerk ingewijd. In de 12^e eeuw wordt de kerk uitgebreid met een kapel. Abt Wibald (1130-1158) is diplomaat in dienst van de keizer. Hij is de opdrachtgever van talrijke kunstwerken. Wibald is tevens abt van de Abdij van Corvey. Na zijn dood wordt Stavelot-Malmedy een rijksvorstendom, dat het gebied van de beide kloosters, de steden Stavelot en Malmedy en het graafschap Logne omvat. Binnen het Heilige Roomse Rijk behoort de prins-abt tot de vorsten en bezit hij alle rechten van een Duitse vorst. Naast de abdijen van Malmedy en Stavelot sticht Remaclus in of kort na **650** ook de **Priorij van Conques**. In 1173 wordt de priorij geschonken aan de Cisterciënzers van Orval, die er een landbouwbedrijf oprichten en er vervolgens een studie- en rusthuis voor monniken vestigen. De Angelsaksische Bertuinus is een monnik in het kleine klooster van Othelle. Nadat hij tot missiebisshop is gewijd verblijft hij twee jaar in Rome. Rond **651** sticht hij in een nauwe vallei, haaks op de Samber de **Abdij van Malonne**, waarvan hij de eerste abt is. Bertuinus overlijdt in 698. In de 9^e eeuw wordt een tweede kerk gebouwd en in 1193 vindt de inwijding van een derde, Romaanse kerk plaats. De kloosterlingen kiezen in 1147 voor de Regel van Augustinus. Aan de basis van de **Abdij van Sint-Truiden** staat een gemeenschap van monniken in Zerkingen omstreeks **655** gesticht door Trudo. Nadat Trudo in twaalfde eeuw heilig is verklaard wordt de plaats omgedoopt tot Sint-Truiden. Waarschijnlijk kort na 817 wordt de Regel van Benedictus door de gemeenschap aangenomen. In 883 is de abdij door de Noormannen verwoest. Trudo heeft Zerkingen en waarschijnlijk ook Webbekom en Zelem geschonken aan de abdij, als tegenprestatie voor zijn studie bij bisschop Chiodulf van Metz. In de hoge middeleeuwen zijn de bedevaarten naar het graf van Sint-Trudo van grote economische betekenis voor zowel de abdij als voor de nederzetting Sint-Truiden. Rond 950 laat bisschop Adalbero I van Metz, die ook abt van Sint-Truiden is, een nieuwe driebeukige kerk bouwen. De bemoeienis van het bisdom duurt voort tot in de dertiende eeuw, vanwege het belang dat deze bezit in de regio. De kerk is in Romaanse stijl opgetrokken. De toren fungeert in tijden van oorlog als donjon, waar rondom houten stellages worden gebouwd om de vijand te kunnen bestoken. Bij conflicten met het naburige Brustem wordt de abdij tenminste éénmaal verwoest. In de elfde eeuw neemt de bedevaart zulk een omvang aan, dat het noodzakelijk is een grotere abdijkerk te bouwen om alle pelgrims te kunnen herbergen. In de periode 1155-1180 zijn de kloostergebouwen gemoderniseerd en uitgebreid. De vrouwenabdij van *Belisia* (Bilzen) is, volgens de legende, rond het jaar **670** gesticht door de heilige Landrada, mogelijk onder leiding van Lambertus, bisschop van Maastricht. Een andere legende noemt de heilige Amor van Aquitanië als stichter van het klooster. Naar hem is de abdijkerk vernoemd. Het dorp dat zich nabij de abdij vormde, kreeg de naam *Belisia Monasterij*, ofwel Munsterbilzen, ter onderscheiding van Beukenbilzen (thans Bilzen) en Eikenbilzen (thans Eigenbilzen). De **Abdij van Munsterbilzen** is een voormalige rijksabdij in het gelijknamige dorp Munsterbilzen in de Belgisch-Limburgse gemeente Bilzen (vlak bij Maastricht). De stichting van het klooster der benedictinessen gaat terug tot waarschijnlijk de **zevende eeuw**, de tijd van de Merovingen (481-751), waarmee de abdij het oudste vrouwenklooster in de Dietse Nederlanden is. Samen met de abdijen van Sint-Truiden, van Aldeneik, van Susteren en Rolduc behoort ze tot de belangrijkste kloosters in het Nederlandstalige deel van het bisdom Luik. In 881 wordt de abdij van Munsterbilzen, evenals de abdij van Sint-Truiden en de kerken van Tongeren. Luik en Maastricht, verwoest door de Noormannen. In het derde kwart van de 10e eeuw is het klooster herbouwd, dat zich voortaan *Monasterium Sancti Amoris* noemt. De abdijkerk speelt in de tiende en elfde eeuw een belangrijke rol in de totstandkoming van het graafschap Loon. In de abdijkerk zijn verschillende

Haspengouwse edelen begraven, zoals graaf en gravin Clodulf en Hilda, graaf en gravin Bengarius en Berta en in 1044 graaf Gozelo I van Verdun. Aan het verblijf van Ida van Bonen, de moeder van Godfried van Bouillon en Boudewijn I van Jeruzalem, omstreeks het midden van de 11e eeuw, dankt de abdij een groot aantal schenkingen, onder meer in Bilzen, Riemst, Waltwilder, Martenslinde, Gellik. Eigenbilzen en Rijkhoven. Aan het eind van de twaalfde eeuw is het klooster omgevormd tot een adellijk vrouwenstift, waarover de graaf van Loon het voogdijschap voert. Voor toetreding moeten kandidaten 16 adellijke kwartierstaten kunnen aantonen. In 685 sticht Winok een klooster in Wormhout, dat (in de 9^e eeuw?) wordt verwoest door de Noormannen. Ca. 900 worden de stoffelijke resten van Winok overgebracht naar Groenbergen, dat sedert dien Sint-Winoksbergen wordt genoemd. Het klooster, door Graaf Boudewijn II 'de kale' in 1022 verplaatst naar Sint-Winoksbergen, wordt in datzelfde jaar omgevormd tot een Benedictijner abdij bevolkt met monniken afkomstig van de naburige Sint-Bertijnsabdij. Kennelijk wordt op enige moment de landarbeid door horige uitgevoerd. In de levensbeschrijving van de heilige Winok is sprake van horigen die het domein ontvluchten.

*

Spanje 7^e eeuw. In het begin van de zevende eeuw zouden monniken op de vlucht uit Rome geland zijn op de Spaanse kust in de provincie Girona om relikwieën van Petrus en andere heiligen in veiligheid te brengen. Als het weer veilig is geeft paus Bonifatius in ca. **610** de opdracht het klooster **Sant Pere de Rodes** te bouwen. De oudste documenten waarin het klooster wordt vermeldt dateren uit 878. In 975 is er sprake van een zelfstandig Benedictijner klooster, dat in de elfde en twaalfde eeuw een groet bloei kent.

*

Na het aanzienlijk aantal kloostervestigingen in het Frankrijk van de zevende eeuw zijn de achtste en negende eeuw tamelijk rustig te noemen, datzelfde beeld geldt ook voor België. In contrast daarmee is Duitsland, waar het stichten van kloosters goed op gang komt. Worden de kloosters in Frankrijk nog voornamelijk door religieuzen gesticht in Duitsland is het voornamelijk de adel die het initiatief neemt. Zowel in Frankrijk als in Duitsland ontstaan in de achtste eeuw een aantal kloosters die zullen uitgroeien tot de meest vooraanstaanden. Ook in Spanje verrijzen in de negende eeuw nog enige kloosters, waarna de ontwikkeling stopt vanwege de verovering van het Iberische schiereiland door de Moren. Een ontwikkeling schetsen met een indeling naar de huidige landsgrenzen geeft een vertekening ten opzichte van de vroege middeleeuwen. Geredeneerd naar het huidige Nederland zien we een eerste kloostervestiging in Limburg, in die tijd meer verwant aan de meer zuidelijke ontwikkelingen. Toch is er ook sprake van een voortschrijdende kerstening 'boven de rivieren' gelet op het ontstaan van het bisdom Utrecht.

*

Frankrijk 8^e en 9^e eeuw. Mogelijk de beroemdste, maar in ieder geval de meest toeristische abdij is in **708** gesticht op een klein rotsachtig getijdeneiland in een grote baai aan de monding van de Couesnon. Reeds in de vijfde en zesde eeuw vestigen zich heremieten op de rots. Naar de legende wil vertoont de aartsengel Michael zich aan Aubert, de bisschop van Avranches, als deze in eenzaamheid op de rots aan het bidden is. Tot driemaal toe beveelt Michael Aubert op de rots een kerk te bouwen. Na inwijding van het kerkje, **Mont Saint-Michel genaamd**, vestigt de bisschop er een kapittel met twaalf kanunniken. De plaats wordt ten tijde van Karel de Grote een druk bezocht bedevaartsoord. Noormannen bezetten de rots in 847 en de kanunniken nemen de wijk. In 911 wordt er een overeenkomst gesloten waarin de Noormannen Normandië, 'what is a name?', als leen krijgen. De Noorman Rollo is de nieuwe machthebber, die zich en passant laat dopen, de boel laat herstellen en de gevluchte kanunniken terugroept om als cenobieten de diensten in het heiligdom te hervatten. Op verzoek van Richard I, hertog van Normandië vestigen Benedictijner monniken zich in 911 op de rots en bouwen er hun klooster. In het departement van de Moezel in het noordoosten van Frankrijk sticht Chrodegang, bisschop van Metz in **749** de **Abdij van Gorze**. De abdij maakt aanvankelijk een grote bloei door en heeft betekenis op het kerkelijk culturele vlak. Er ontstaat een vroeg vorm van Gregoriaans gezang als onderdeel van de liturgie en worden er met Pasen al

passiespelen opgevoerd. In de negende eeuw treedt verval op, maar zal in de tiende eeuw een vooraanstaande rol spelen in de hervorming van het kloosterwezen. Langs de oever van de Orbien in de Lanquedoc in het zuiden van Frankrijk is de **Abdij Sainte-Marie de Lagrasse** gevestigd. De stichtingsdatum is niet bekend, maar in **779** reconstrueert abt Nimphibius, aartsbisschop van Narbonne de abdij, die vanaf dat moment onder bescherming staat van Karel de Grote. Van de negende tot de elfde speelt de abdij een centrale rol in het religieuze leven in de Lanquedoc. In Vézelay in Bourgondië, op de plaats van een late Romeinse villa, sticht Girard II, graaf van Roussilon, twee vrouwenkloosters, die in de achtste eeuw zijn verwoest door Moorse en Normandische plunderaars. In **858** wordt de **Abdij van Vezelay** door cluniacenser monnik Badillo heropgericht. Op grond van beweringen in de elfde en twaalfde eeuw van de monniken, dat het klooster belangrijke relieken bezit wordt het een bedevaartsplaats en wordt de basiliek Sainte-Marie-Madeleine van Vézelay gebouwd, een meesterwerk van Romaanse bouwkunst. Aan de Franse kant van de Pyreneeën staat de in **879** gestichte abdij **Sant Miquel de Cuixà**, die is voortgekomen uit de iets noordelijker gelegen Abdij Sant Andreu d'Eixalada. Een onvoorziene stijging van de rivier de Têt is de ondergang van deze abdij en de 35 monniken die overleven, vluchten naar Cuixà. Samen met Protasius, de plaatselijke geestelijk, richten ze het nieuwe klooster op. Ten tijde van het opdringen van de Moren is de abdij een katholiek politiek bolwerk van zuidelijk Gallië.

*

Duitsland 8e-9e eeuw. Enkele voorlopers daargelaten komen er vanaf de aanvang van de achtste tot in de negende eeuw in Duitsland een flink aantal kloosters tot stand. Van ca. **700** dateert de **Abdij Sankt-Emmeram** in Regensburg. Nadat de Franken de Alemannen hebben verslagen stichten ze in **724** uit dankbaarheid in Baden-Württemberg de **Abdij van Reichenau**. Alleen leden van de hoge adel worden tot het klooster toegelaten. In de tweede helft van de negende eeuw groeit het bezit van het klooster enorm door schenkingen van keizer Karel III. De **Abdij van Prüm** is in **721** gesticht door Betrada de Oude samen met haar zoon Charibert van Laon. Het duurt echter tot 752 aler Pepijn de Korte en zijn vrouw Bertha met de Grote Voet (dochter van Charibert en moeder van Karel de Grote) de bouw van het klooster laten aanvangen. De abdij gelegen in de Eifel verwerft een uitgestrekt bezit dat zich tot in Bretagne, de Taunus en de Nederlanden uitstrekt. Ook Prüm, eind negende eeuw uitgegroeid tot de grootste Frankische abdij, ontkomt niet aan aanvallen van de Noormannen, die in 882 de abdij volledig in de as leggen. In 1222 is de abdij door keizer Frederik II verheven tot vorstendom. In Baden-Württemberg is in **725** door de Frankische koning graaf Ruthard de **Abdij van Gengenbach** gesticht, die vanaf 820 een rijksklooster is. Keizer Hendrik II schenkt de abdij in 1007 aan het bisdom Bamberg. In **740** ziet het klooster **Benedictbū eren** het licht. Het klooster is beroemd geworden door de Camina Burana, wat liederen van Beuern betekent. De collectie omvat 228 liederen en gedichten over uiteenlopende onderwerpen en is een afspiegeling van de profane liedkunst van de 12^e eeuw. In Hessen komt in **744** de ook bij ons zeer bekende **Abdij van Fulda** tot stand en dat heeft alles te maken met de betrokkenheid van Bonifatius, in wiens opdracht zijn leerling Sturmius de abdij sticht. In 751 wordt aan de abdij exemptie verleend en in 765 wordt door koning Pepijn Fulda tot rijksabdij verheven. Karel de Grote verleent in 774 de abdij bovendien nog immuniteit. De abdij ontwikkelt zich tot een eminent centrum van geleerdheid met een gerenommeerd scriptorium en een bibliotheek met pakweg 2000 manuscripten. In de negende eeuw reiken de bezittingen van de Alpen tot de Noordzee. Later zal dat minder worden, maar in vergelijking met andere Duitse kloosters altijd nog het grootste gebied. In 1220 wordt de abdij door Frederik II verheven tot een abdij-vorstendom. Met zekerheid kan worden gesteld dat reeds in de 6e eeuw door bisschop Evergislus een stenen gebedsruimte is opgericht op de plaats waar later het **Stift Xanten** zal zijn gevestigd.. De eerste kerk uit de Karlingische tijd met een rechthoekig koor laat zich dateren in **752**. In deze periode ontstaat om de kerk een kanunnikenstift dat men *ad Sanctos* (bij de heiligen) noemt. Na de oprichting van het stift wordt in het aangrenzende gebied een stad aangelegd, waarvan de naam zich ten slotte van "ad Sanctos" tot Xanten ontwikkelt. Het stift was een afgesloten gebied in de stad en kon vanuit Xanten slechts via twee poorten worden bereikt, waarvan tegenwoordig slechts de zuidelijke poort nog bestaat. In **762** wordt in Beieren de Benedictijner **Abdij van**

Schäftlarn gesticht. In 1140 wordt de abdij door Otto van Freising geschonken aan de Prémonstratenzers. Afgaande op het in Karolingische stijl gebouwde poortgebouw van de **Abdij van Lorsch** moet het complex buitengewoon mooi zijn geweest. De abdij is in **764** gesticht door graaf Cancor en zijn moeder Williswinda. Crodegang, de bisschop van Metz, was de eerste abt. Het eveneens in **764** door twee adellijke broers gestichte **Stift St. Vitus** kent door de eeuwen heen verschillende bewoners. Tot in de 15^e eeuw wonen er Benedictijnen, daarna Augustijnen en tenslotte Jezuïeten. Het Stift verwerft een aanzienlijk grondbezit dankzij Lodewijk de Vrome. De priester en edelman Gamelbert sticht in **766** in de nabijheid van het Beierse Woud het **Klooster Metten**. Hij heeft daarbij steun en bescherming van hertog Tassilo III. De eerste monniken komen mogelijk van de Abdij van Reichenau. Karel de Grote verleent Metten in 792 rijksonmiddellijke soevereiniteit. De **Abdij van Hersfeld** komt tot stand in **769** en zal 837 jaar in functie blijven geleid door 66 abten. Thans zijn alleen de ruïnes van de abdij nog te bewonderen. De **Abdij van Kempten** in Zwaben is door Audegar in **773** gesticht aan de oever van de Iller. De abdij zal onder de Karolingen uitgroeien tot een rijkssticht, waarvan de abt in 1360 wordt verheven tot rijksvorst. In Zwaben in het huidige Obenmarchtal komt in **776** de **Abdij van Marchtal** tot stand. Graaf Alahof neemt het initiatief voor het oprichten van de Benedictijner abdij, die onder toezicht staat van Sankt Gallen. In het begin van de tiende eeuw wordt de abdij door hertog Herman III de abdij omgezet in een wereldlijk koorherensticht. Op een eiland in de Chiemsee in Beieren is het Benedictinessen **Klooster van Frauenchiemsee** gelegen. Het initiatief is in **782** uitgegaan van hertog Tassilo III van Beieren. Reeds in 788 wordt het verheven tot een Rijksklooster. Irmengard, dochter van Lodewijk de Duitser, wordt in 857 aangesteld als abdis. In de negende een tiende eeuw heeft het klooster veel te leiden onder de invallen van de Hongaren. Daarna volgt een bloeitijd. Pal ten zuiden van de stad sticht aartsbisschop Richulf van Mainz tussen **787** en 813 de **Abdij van Sint-Albanus**. De Benedictijner abdij wordt in 1442 omgezet tot koorherensticht. Waarschijnlijk zij er in 784 al vele boerenhoven en mogelijk ook een doopkerk in de omgeving voorhanden als Karel de Grote in **799** er het **Abdij Liesborn** vestigt, ter ere van een gewonnen veldslag aan de Lippe tegen de Saksen in 784. De eerste abdis is Roswindis, later bekend als de heilige Roswitha von Liesborn. In 815 aanvaarden de moniale de Regel van Benedictus. Aan de Ruhr in Werden wordt door Liudger in **799** de benedictijner **Abdij van Werden** gesticht. Hij is de eerste abt en na zijn dood volgt een jongere broer hem op. De abdij verwerft een omvangrijk bezit, dat grotendeels ligt in de gebieden waar Liudger heeft gepreekt. De abdij bezit bijvoorbeeld een hof in Groningen van waaruit de bezittingen in de Ommelanden worden bestierd. Uit datzelfde jaar **799** dateert het klooster **Obermarsberg**, gesticht door Karel de Grote ter gelegenheid van zijn overwinning op de Saksen. Door Lodewijk de Vrome zal het klooster in 1826 als proosdij aan het klooster Corvey worden toegevoegd. Keizer Lodewijk de Duitser sticht ca. **800** binnen de muren van Regensburg de Abdij van **Obermünster**. Koningin Hemma wordt abdis van dit vorstelijke stift voor adellijke dames, dat zich in 1002 mag verheugen in koninklijke bescherming en in 1229 in die van de paus. Eveneens rond **800** wordt het adellijke eigenklooster Stift Herford gesticht. Lodewijk de Vrome zal het in 823 verheffen tot Rijksklooster. Niet bekend is het stichtingsjaar van de **Abdij van Obermünster**, maar is vermoedelijk al in **800** in functie. De abdij is in 833 door keizer Lodewijk de Duitser voor het Rijk verworven in ruil voor het klooster Mondsee in het prinsbisdom Regensburg. Koningin Hemma wordt zelf abdis van het klooster, dat een vorstelijk sticht voor adellijke dames zal blijven. In 1002 komt het onder koninklijke bescherming. In **803** wordt het **Stift Nottuln** gesticht als vrouwenklooster, waar de moniale de Regel van Augustinus volgen. Tegen het eind van de 15^e eeuw wordt het omgezet naar een vrij-wereldlijk klooster voor adellijke dames. De geschiedenis van de **Abdij van Seligenstadt** vangt aan in **815**, als Lodewijk de Vrome de Frankische nederzetting *Obermühlheim* ten geschenke geeft aan Einhard. De relieken van Marcelinus en Petrus, gestolen uit een Romeinse catacombe, worden er heen gebracht. In 830 wordt een aanvang gemaakt met de bouw van de Basiliek van Sint Marcelinus en Petrus. Omstreeks dezelfde tijd wordt de abdij gesticht, waarvan Einhard tot zijn dood abt zal zijn. Niet lang daarna komt de naam *Seligenstadt* in zwang voor Obermühlheim. De **Abdij van Kornelimünster** (Sint-Cornelis-Münster) in Aken gesticht in **814** door Lodewijk de Vrome is eeuwenlang het middelpunt van een tot de Nederrijns-

Westfaalse Kreits behorend abdijvorstendom. De eerste abt van dit Benedictijnerklooster is Benedictus van Aniane. Al bij de stichting behoort al het land 'binnen de omtrek van één uur gaans' tot de abdij. Door schenkingen breidt het bezit verder uit. Het klooster **Corvey** is in **815** onder de Latijnse naam *Corbeia nova* gesticht en in 822 opgebouwd in de nabijheid van de rivier de Wezer. De heropricting van het klooster is gebeurd door Adalardus van de Abdij van Corbie en zijn broer Wala van Corbie en de monniken van deze laatste abdij; onder bescherming van Lodewijk de Vrome, de zoon van Karel de Grote. Adalardus en Wala waren neven van Karel de Grote. Adalardus beklede belangrijke posities bekleed aan het hof. De abdijgebouwen werden in 823 in gebruik genomen. In **819** zou door ene Frederuna het Benedictijnse vrouwenklooster **Stift Herdecke** zijn opgericht. In Zwaben sticht in **822** graaf Adelbert van Raetien een damenstift, de **Abdij van Lindau**. Naast het stift ontstaat een burgerlijke nederzetting, de latere rijksstad Lindau. De geschiedenis van **Münstereifel** begint met de stichting van een klooster in **830**. Dit klooster groeit uit tot een bedevaartsoord en wordt langs die weg het kerkelijke middelpunt van de regio. In 898 krijgt het klooster markt-, munt- en tolrecht. De nederzetting die rond het klooster ontstaat, groeit uit tot "Monasterium in Eiflia", de latijnse naam die later in "Münstereifel" verandert en nog later in Bad Münstereifel. Het **Kloster Böödeke**, opgericht in **836**, is het oudste klooster in het Hogesticht Paderborn. Het is gesticht in 836 door de Paderborner aartsdiaken Meinolf als vrouwenklooster. Waltbert, een nazaat van hertog Widukind, is in **839** de stichter van het vrouwenstift **Sticht Vreden**. Het is een van de eerste vrouwenkloosters in Westfalen. Het klooster dat rijksonmiddelijke soevereiniteit bezit heeft nauwe banden met de keizers van het Heilige Roomse Rijk. **Sticht Essen** is opgericht rond **845** op initiatief van de Saksische edelman Altfrid, de latere bisschop van Hildesheim. In de veertiende wordt de status van rijksvorst verkregen. Het klooster **Sankt Mang** komt tot stand in de **1^e helft van de 9^e eeuw** in het Beierse Füssen. Naam en plaats dankt het klooster aan de kluizenaar Mangnus (of Mang) van Füssen. Rond het klooster ontstaat een ommuurd stadje. **Stift Freckenhorst** is een vrij-wereldlijke damenstift. Volgens de overlevering heeft de edelman Everward en zijn vrouw Geva het stift in **851** gesticht. Bisschop Liutbert von Münster het Stift voorzien hebben van relikwieën, waaronder die van St. Bonifatius, de naamheiligen van het stift.

Grondlegger van het **Kanunnikessenstift Herzebrock** in **860** is ene Walburga, weduwe van ene Eckhardus, die waarschijnlijk uit de Saksische familie der Ekbertiner stamt. De Stift is gevestigd op grond van de familie en staat onder bescherming van de Bisschop van Osnabruck. De Stift is van het begin af aan in het bezit van 20 hoven, om in haar onderhoud te voorzien. Het adellijke damenstift **Heerse** of **Neueheerse** in het huidige Bad Driburg is in **868** gesticht. De oprichting van het Stift aan de Nethequelle gaat op de bisschop van Paderborn Liutbert en zijn zuster Walburga, die de eerste abdis is, terug. In 868 deelt Liutbert op een provinciale synode te Worms de stichting mee. Lodewijk de Duitser bevestigt in 871 de stichting en stelt het onder koninklijke bescherming. Het **Stift Meschede** in Sauerland is als Damensstift gesticht ca. **870**. In de 14^e eeuw is het verandert in een mannenconvent. Het precieze oprichtingsjaar is niet bekend. Het is het tweede oudste vrouwenklooster in Westfalen. Als stichter geldt Emhildis, die vermoedelijk uit de Ricdagsippen stamt, de familie waaruit de latere Graven von Werl voortkomen. **Kloster Drübeck** is een Benedictijns vrouwenklooster aan de noordzijde van de Harz in Saksen-Anhalt, voor her eerst vermeld in **877**. In 955 verheft Rooms keizer Otto III het klooster tot Rijksabdij. **Stift Metelen** is in 889 gesticht en van aanvang af rijksonmiddelbaar. Vanaf de 13^e eeuw is het een kanunnikessenstift met moniale die leven volgens de regel van Augustinus. Eind 15^e eeuw wordt het klooster een vrij-wereldlijke damenstift. De **Abdij van Niedermünster** bevindt zich binnen de muren van Regensburg. Het klooster wordt in **890** voor het eerst vermeldt. In de loop van de **9^e eeuw** ontstaat in het Schwarzwald de Benedictijner **Abdij van Sankt Blasien** uit de Cella Albaut, die behoorde tot de Abdij Rheinau. In de tiende eeuw wordt het klooster zelfstandig en zal een enorm bezit verwerven.

*

België 8^e-9^e eeuw. België laat na een relatief sterke groei aan kloosters in de zevende eeuw, geen grote ontwikkeling zien in de achtste en negende eeuw. De **Abdij van Aldeneik** zou in 700 zijn gesticht door

Adelardus, een edelman in het Frankische Rijk, ten gunste van zijn dochters Harlindis en Relindis, die de eerste abdisen zijn. Naar wordt aangenomen is de locatiekeuze een advies van Willibrordus die in die tijd meermalen de streek bezocht. De gemeenschap zou de regel van Benedictus hebben gevolgd. In 881-882 valt het klooster ten prooi aan plundering van de Vikingen die van uit hun winterkamp in Asselt de Maas onveilig maken. Mogelijk als gevolg worden de gebouwen vervangen door een stenen abdijcomplex in Karolingische stijl. De abdij wordt tot rijksabdij verheven, wat betekent dat ze naast kerkelijke rechten, ook een wereldlijke macht bezit. Tegen 900 worden veel rijksabdijen geconfronteerd met inmenging van lokale machthebbers. Aldeneik is mogelijk in handen gevallen van de familie der 'Reiniers', die ook het nabije Oppermaasgouw en Haspengouw in bezit hebben. Na hun verbanningen vervallen de gebieden aan koning Otto I (939). Otto schenkt het domein Kesenich-Eik in 940 aan graaf Ansfried de Ouden. Het vrouwenklooster wordt opgeheven en vervangen door kanunniken, terwijl het kapittel wordt teruggebracht tot louter kerkelijke functies. Op een goede dag rond het jaar 700 bezoekt Plectrude, de vrouw van hofmeier Pepijn II van Herstal, het domein van Amberloux, het huidige Amberloup, in het hartje van de Ardennen. Ze gunt zichzelf een moment rust en gaat op een steen zitten. Op dat moment valt vanuit de hemel een briefje aan haar voeten, ten teken van het heilige karakter van de plek. Pepijn besluit om er een abdij te stichten vlakbij het beekje Audagina waarvan de naam van het klooster: Audage is afgeleid. Pakweg een eeuw later wordt het domein verlaten. De bisschop van Luik stuurt er Benedictijner monniken naartoe om de abdij opnieuw op te bouwen. Tevens laat hij de stoffelijke resten van de in 727 overleden Sint-Hubertus, bisschop van Luik, naar de abdijkerk overbrengen, vandaar de naam **Abdij Saint-Hubert-en-Ardenne**. Het graf van de heilige, genezer van hondsdoelheid, wordt onmiddellijk een drukbezochte bedevaartsplaats voor pelgrims. In **874** is een kapel ingericht, gewijd aan St. Riquier, op de top van de Wattenberg. In de 11^e eeuw bouwt de heremiet Alphume een huisje om monniken rond de kapel te huisvesten. In 1072 is besloten er een klooster van te maken. De **Abdij van Watten** staat onder bescherming van Robert Le Frison en krijgt schenkingen van de graven van Vlaanderen. Het is het eerste klooster van reguliere kanunniken en telt 30 inwoners. In 1168 wordt het klooster door conflicten tot een ruïne gemaakt. In de 9^e eeuw stichten volgelingen van Benedictus van Nursia de **Abdij van Cambron**. De abdij ontwikkelt zich goed, maar in de 10e eeuw verslapt de tucht en de abdij gaat ten onder. In 1148 schenkt Anselme de Trazegnies, een kanunnik-thesauriër uit Soignis, het terrein aan Bernardus van Clairvaux, die een twaalfstal monniken onder leiding van Fastré de Gaviane, een uit Henegouwen afkomstige monnik, naar Cambron stuurt. Ze bouwen een nieuwe abdij op de plaats van het voormalige Benedictijnerklooster. In de 14e eeuw telt de abdij ruim 70 kloosterlingen. De monniken laten zich geleidelijk aan steeds meer bijstaan door conversen, die de landarbeid doen. Door de strenge handhaving van de regel krijgt de abdij steeds meer uitstraling.

*

Italië 8^e-9^e eeuw. Na de stichtingen van de abdijen in Subiaco en Casino door Benedictus en Bobbio door Columbanus in de zesde en zevende eeuw is het opmerkelijk stil gebleven in Italië en daar komt in de achtste en negende eeuw nauwelijks verandering in. Slechts de in **890** gestichte **Abdij van San Michelle Arcangelo a Passignano** in Toscane valt te noteren, al maakt de mooie lange naam natuurlijk veel goed. De abdij is gebouwd op de plaats van een voormalige vesting van de Longobarden. In 1049 wordt het klooster geschonken aan de orde van de Vallombrosianen, voor wie het een belangrijke vestiging wordt. Het klooster ontwikkelt zich in de 14^e eeuw tot groot grondbezitter.

*

Spanje 8^e-9^e eeuw. De oudste vermelding van het klooster **San Salvador de Leyre** in de buurt van Pamplona is uit een brief, die de priester Eulogios van Córdoba in **851** schreef aan Wilesindo, bisschop van Pamplona. Hij vermeldt in de brief dat hij zich een bezoek aan het klooster kan herinneren. Waaruit mag blijken dat het klooster eerder dan in 851 is gesticht. Als in 924 Pamplona door de Moren wordt verwoest, dient het klooster tot zetel van het bisdom. In de twaalfde eeuw komt het geregeld tot onenigheid tussen de bisschop en het rijke klooster. Tot het bezit van het klooster behoren 58 dorpen met 71 kerken en

andere kloosters. De toenemende stroom pelgrims naar Santiago de Compostella zorgen voor extra inkomsten. Het beroemde Benedictijner **Klooster van Montserrat** in Catalonië is gebouwd op een hoogte van 720 meter aan de oostzijde van de berg Montserrat. Het is een bekend bedevaartsoord. De legende wil dat in **880** een bijzonder licht op de berg wordt gezien. Als zich dat nog enige malen herhaald wordt beschouwd als een signaal uit de hemel. De oudste schriftelijke vermelding van **Monesterio de San Pedro Cardena** is **899**. Er is een legende dat het klooster al 534 zou zijn opgericht, maar daar is geen enkel bewijs voor. 6 Augustus is de herdenkingsdag van de tweehonderd monniken die gedood zijn bij een aanval van de Moren op Castilië. In welk jaar de moord op de, wat nu bekend staat als de tweehonderd heilige martelaren, is niet duidelijk, maar als het al plaatsgevonden heeft, dan is 972 het meest waarschijnlijke. In 1099 is de Spaanse held El Cid in het klooster begraven.

*

Nederland 8e-9e eeuw. In de achtste eeuw zijn binnen de grenzen van het huidige Nederland de eerste twee kloosters gesticht en komt de organisatie van de kerk van Rome op gang met het stichten van een bisdom met Utrecht als zetel. In de negende eeuw zal daar slechts één klooster aan worden toegevoegd. Het stichten van kloosters in het middeleeuwse Nederland gaat volgens hetzelfde patroon als we eerder zagen in de ons omringde landen. De eerste kloosters komen tot stand op initiatief van missionarissen als Willibrordus en Liudger. De pioniersrol van predikers is in de tiende eeuw uitgespeeld en de adel (met inbegrip van de bisschoppen die tot de adel behoren) hebben nu de rol van stichter op zich genomen.

De eerste twee kloostervestigingen in Nederland moeten we zoeken 'onder de rivieren', meer specifiek in Limburg. De **abdij van Susteren** (later een sticht) in Opper-Gelre (later Gulik) is gesticht in 714, op de plaats van de huidige Sint-Amelbergabasiliek, door Willibrord. De kerk is gewijd aan Christus Salvator en de apostelen Petrus en Paulus. Willibrord, wellicht de eerste abt, krijgt voor de stichting van de Frankische hofmeier Pepijn van Herstal en zijn vrouw Plectrudis het landgoed Suestra ten geschenken. Door de schenking van Pepijn en Plectrudis kan de abdij worden beschouwd als een Karolingisch eigenklooster. Met name de familieleden van Plectrudis geven de voorkeur aan Susteren als grafkerk, onder wie Vastrada, echtgenote van Plectrudis' neef Alberik en Vastrada's zoon en kleinzoon, Gregorius en Alberik, bisschoppen van Utrecht. Van beide worden in de schatkamer van de Sint-Amelbergabasiliek relieken bewaard; beider schedel en van Alberik de tuniek.

In de tweede helft van de zesde eeuw laat bisschop Monulfus bij het graf van Sint Servaas in Maastricht een kerk bouwen, die in de achtste eeuw door bisschop Gondulfus wordt vervangen door een driebeukige basilica. In die tijd is er ook sprake van een klooster vernoemd naar de heilige. In het begin van de achtste eeuw is het **Sint-Servaasklooster** het verbanningsoord van abt Wando van Fontenelle, een tegenstander van Karel Martel in de Frankische Burgeroorlog die woede van 715 tot 718. Een eeuw later worden Alcuinus en Einhard genoemd als lekenabten van de Sint-Servaasabdij. Het klooster ligt waarschijnlijk op de plaats waar zich nu de kruisgang bevindt van de Sint-Servaasbasiliek. Maastricht wordt aan het begin van de negende eeuw door Einhard, functionaris aan het Karolingische hof, vermeldt als een drukbezochte plaats met veel ondernemers. Het Sint-Servaasklooster ligt aan de oever van de Maas in een handelsnederzetting die Mosa Traiectum wordt genoemd. Deze plaats ligt ongeveer op acht mijl afstand van de Akense palts.

Over de eerste bisschoppen van het **aartsbisdom Utrecht** bestaat weinig zekerheid. Willibrord zetelde te Utrecht als aartsbisschop der Friezen, maar een georganiseerd bisdom Utrecht schijnt pas sinds Alberik I (**circa 776**) te hebben bestaan. In 795 wordt het bisdom Utrecht een suffragaan (ondergeschikt) bisdom van het aartsbisdom Keulen, en daarmee ligt de kerkelijke indeling van de Noordelijke Nederlanden voor eeuwen vast. Vanaf de achtste eeuw krijgen de bisschoppen van Utrecht steeds meer wereldlijke macht, doordat zij gebieden in leen krijgen van de Duitse keizer. Halverwege de achtste eeuw bevestigt Pippijn de Korte de immuniteit van alle landgoederen van de Utrechtse kerk. Een ander toegekend privilege is het tiendrecht in het koninklijk bezit in het oorspronkelijk Friese missiegebied. Het is een aandeel in de opbrengsten, maar ook om tol en cijns op de handel waarmee waarschijnlijk op

Dorestad wordt gedoeld. Later wordt het tiendprivilege in Dorestad omgezet in een bezit aan land dat door het bisdom zelf wordt geëxploiteerd. Bisschop Alderik wordt aan het einde van de achtste eeuw 'runderrijke' bisschop genoemd om aan te geven dat het bisdom over een aanzienlijk omvang aan weidegronden beschikt.

Het **Sint-Odulphusklooster** is opgericht door de monnik Odulphus, die door de bisschop van Utrecht is gezonden om de afvallige Friezen opnieuw te bekeren. Odulphus gaat via de Utrechtse Vecht, het Flevomeer en het Vlie naar het drukke verkeersknooppunt Stavoren. Aan de monding van de rivier, niet ver van het Vlie, sticht hij in **837** zijn hoofdkwartier om vandaar de Friezen opnieuw tot het Christelijk geloof te brengen. Dit hoofdkwartier groeit uit tot het Sint-Odulphusklooster, vernoemd naar zijn stichter. Hoe het de kloosterlingen is vergaan voor de millenniumwisseling weten we maar weinig, alleen dat de Noormannen in 991 Stavoren plunderden en in brand staken. Stavoren moet in die tijd al een belangrijke plaats zijn geweest, want de Noormannen komen alleen maar langs als er wat te halen valt. In 1345 speelt het klooster een belangrijke rol in de slag bij Warns. In 1307 stond het klooster nog dicht bij zee maar een eeuw later staat het al in het water. Naar overlevering zijn de restanten toen nog niet helemaal onderwater verdwenen en had klooster nog gered kunnen worden. In 1413 is besloten het klooster niet meer op te bouwen er wordt een nieuw klooster in de stad gebouwd

*

In de laatste eeuw van het eerste millennium, de eeuw waarin angst en fatalisme voor de Apocalyps in het jaar 1000 een grote rol speelt, laat Frankrijk een kleine groei aan kloosters zien. In Duitsland en België is er sprake van een matige groei en in het tot nu toe karig bedeelde Italië zijn ook enkele kloosterstichtingen te noteren. Zelfs in de uithoek van de beschaafde wereld: Nederland, vallen een drietal stichtingen te vermelden. Op het Iberisch schiereiland (Spanje en Portugal) staat de ontwikkeling stil vanwege de Moorse overheersing. Eerst na de 'reconquista', die zo'n vijf eeuwen in beslag neemt en in 1492 met de val van Granada is voltooid, worden er weer kloosters gesticht.

*

Frankrijk 10^e eeuw. De Benedictijner **Abdij van Cluny**, 90 km ten noorden van Lyon, speelt een belangrijke rol in een hervormingsbeweging 'de orde van Cluny' die zich tussen 900 en 1200 over een groot deel van West-Europa verspreidt. Het klooster is in **909** of 910 gesticht op initiatief van Willem I, hertog van Aquitanië en graaf van Macon, die abt Berno van de Abdij van Baume vraagt om met twaalf monniken in te treden. Bijzonder van Willem is dat hij afziet van zijn rechten, die hem volgens de toen populaire eigenkerkenwezen zouden toekomen. Het klooster krijgt exemptie en deze 'Romana Libertas' geeft Cluny een groot prestige. Onder het abbatiaat van Odo (10^e eeuw) worden honderden kloosters onder Cluny gesteld. De abt van Cluny staat aan het hoofd van alle en in elk dochterklooster wordt een prior aangesteld. Enkele kilometers ten noordoosten van Arles staat op een kalksteenrots de **Abdij van Montmajour**. Het verhaal wil dat Karel de Grote de Saracenen van de rots heeft verdreven. Bij de verovering verloren ook christen soldaten het leven die ter plaatsen zijn begraven. Kluizenaars onderhouden de begraafplaats. Ca. **948** wordt Montmajour gekocht door de edelvrouw Teucinde, die de grond schenkt aan een groep religieuzen, die er een kloostergemeenschap stichten onder de Regel van Benedictus. Vanaf 963 valt het klooster rechtstreeks onder het pauselijke gezag. Door omvangrijke schenkingen komt het klooster in de 11^e en 12^e eeuw tot grote bloei. In de tweede helft van de zesde eeuw trok Casarie zich terug in een grot in de Mont Andaon om te bidden en mediteren. De kluizenaarster overlijdt in 586. Door de verering rond haar graf ontstaat een belangrijke begraafplaats op de heuvel en een religieuze nederzetting zonder een al te vaste vorm. In **982** krijgt op deze plaats het klooster **Saint-André van Villeneuve-lès-Avignon** vaste vorm onder aanvaarding van de Regel van Benedictus. Niet ver van Arles aan de voet van de Alpillen ligt het klooster **Saint-Paul-de-Mausole**. Het klooster begon in **982** als een priorij van de Abdij van Saint-André van Villeneuve-les-Avignon. In 1080 wordt het een klooster voor kanunniken die de regel van Augustinus volgen. Het klooster ontleent zijn naam aan het Mausoleum van Glanum, een Romeinse nederzetting iets ten zuiden van het klooster gelegen.

*

Duitsland 10e eeuw. Vanuit de Abdij van Corvey wordt in **936** in Saksen-Ankalt het **Klooster Gröningen** gesticht. De kloosterkerk wordt gewijd aan Sint-Vitus. De **Stiftskerk Schildesche** is nu een evangelisch-lutherse gemeente in Bielefeld. De kerk is gesticht in **939** door Saksische edelvrouwen Marswidis, na toestemming van de Paderborner bisschop, naar voorbeeld van de Rijksabdij Herford. Marswidis, vroeg weduwe geworden en kinderloos, draagt de acht hoven die haar eigendom zijn over aan de kerk en sticht het stift voor 18 adellijke dames. In het jaar **946** grondvest graaf Haold **met zijn zusters** Brun, Friedrich en Wichburg (Wichburga) in Geseke het **Kanunnikessenstift Geseke**. Wichburga is die werste abdis en de graaf de eerste voogd. In 952 bevestigt koning Otto I de stichting en verleent het immunitet. In **955** sticht de edelvrouw Helmburgis **Stift Fischbeck** op grond die zij van Rooms-koning Otto I ten geschenken heeft gekregen. Otto wordt beschermheer. In de stiftskerk hangt een wandtapijt (1583) waarop de wordingsgeschiedenis van het vrouwenklooster staat afgebeeld. De zusters Frederuna en Irma, waarschijnlijk dochters van graaf Wichman I, stichten rond **960** het Klooster **Kemnade** aan de oever van de Wezer. De zusters maken door de het inbrengen van hun bezittingen, het klooster rijk. Frederuna is de eerste abdis. Kemnade staat onder toezicht van de Abdij van Corvey. Het **Stift Borghorst** in Steinfurt, waarvan wordt aangenomen dat het in **968** is gesticht, is een vrij-wereldlijke damensstift, gegrondvest door gravin Bertha, de weduwe van graaf Bernard von Borghorst. Samen met haar dochter Hedwig laat zij een aan de heilige Nikomedse geweid vrouwenklooster inrichten, door de gravenburcht om te bouwen tot klooster. Hedwig wordt de eerste abdis. De eerste monialen zijn afkomstig van het Stift Essen. In 974 krijgt het stift immunitet, waarna het van alle wereldlijke verplichtingen wordt vrijgesteld. De **Abdij Gladbach** is door aartsbisschop Gero, na zijn terugkomst uit Constantinopel, rond **974** gesticht op een heuvel waar eerder een zekere Baldarich een kerk heeft laten bouwen. De kerk is in 954 verwoest door de Hongaren. Gero stelt het klooster onder bescherming van de Heilige Geest, Maria en Sint-Vitus in een tijd dat het kloosterleven na de deling van het Frankische Rijk nieuw leven wordt ingeblazen vanuit de abdijen van Gorze en Cluny. De eerste abt is Sandrad afkomstig van de Abdij van Sint-Maximim in Trier, die in tal van abdijen hervormingen heeft doorgevoerd. Hij geniet het vertrouwen van keizer Otto I en diens vrouw Adelheid. Het benedictijner **Klooster Nienburg** gelegen aan de Saale in het Salzlandkreis vindt zijn oorsprong in de tussen 930 en 950 gebouwde „Neue Burg“ (= Nienburg). Met als doel de bevolking te kerstenen wordt in **975** de in Thankmarsfelde in de Harz gelegen Benedictijner klooster overgebracht naar de Nienburg. De noodzakelijke verbouwing neemt dertig jaar in beslag. In Zwaben sticht bisschop Gebhard II van Konstanz in **983** de Benedictijner **Abdij van Petershausen** op de noordelijke over van de Rijn tegenover de stad Konstanz. Na een lange strijd met het prinsbisdom Konstanz en de rijksstad Konstanz wordt de abdij in 1566 rijksvrij. De stichting van het **Marienstift** in Minden gaat terug op een kluis op de Wittekindenberg, die bisschop Milo von Minden in **993** tot een Benedictijnervrouwenklooster laat uitbouwen. Als de moniale in 1011 het convent verplaatsen naar de huidige Marienkirchplatz staat daar reeds een hoeve en een kleine kerk. Op deze plaats bouwen ze hun klooster, waarvan het zuidelijk deel van de kruisgang is behouden. In het jaar 997 wordt door de rijke weduwe Alda een kloostergemeenschap voor vrijgeboren jonkvrouwen gesticht, die de Regel van Benedictus aanvaardden. Keizer Otto III bevestigt de nieuwe stichting, die haar kloostergebouw vestigt ten noorden van de reeds aanwezige Salvator-kapel. Otto draagt de kapel en de voor het levensonderhoud van de moniale noodzakelijke landgoederen aan het klooster over, dat is geweid aan S. Salvatori en de heilige Corona. De **Abdij van Burtscheid** bij Aken werd tussen **996** en 1000 gesticht als rijksabdij voor Benedictijnen door keizer Otto II in samenwerking met de Basiliaanse abt Gregorius van Burtscheid. Een oorkonde van keizer Hendrik III van 6 juni 1040 splitst de "koningsmannen" uit het tienden-gebied af van de Mariakapel van de Akener koningspalts, de latere Dom van Aken, de hoofd- en moederkerk van de keizerstad. Hij maakt hen tot "kloosterlieden", die nu hun tienden moeten betalen en diensten schuldig zijn aan de abdij van Burtscheid. In 1220 wordt het Benedictijnerklooster omgezet in een abdij voor Cisterciënzerinnen. De nieuwe zusters zijn afkomstig van de Sint-Salvatorabdij in Aken. Het **Klooster St. Laurentius, St. Stephan en St. Petrus** in

Hillersleben (Saksen-Anhalt), is vermoedelijk in de **2^e helft van de 10e eeuw** als een Benedictijns vrouwenklooster opgericht. Nadat het rond het jaar 1000 bij een Salvische inval is verwoest laat aartsbisschop Gero von Magdeburg in 1022 het klooster als eigenklooster inrichten. In 1096 wordt op initiatief van bisschop Herrand von Halberstadt het klooster betrokken door Benedictijner monniken uit Ilsenburg. De **St.-Patrokli-Dom** in Soest is een katholieke kerk van grote architectonische betekenis. Het is de kerk van het kanunnikenstift St. Patrokli, dat in de **10^e eeuw** is gesticht. In de toren is thans het Dom-museum ondergebracht.

*

België 10^e eeuw. Ca. **915** vestigen Ierse monniken zich op de rechteroever van de Maas en stichten er een abdij op grond die beschikbaar is gesteld door paltsgraaf Wigerik van Lotharingen. De abdij is vernoemd naar Hadelinus. Hadelinus van Celles of Hadelinus van Wezet, is een leerling van de Remaclus, abt en kloosterstichter. Hadelinus treedt in bij de monniken van de abdij van Solignac (Limousin, Fr.) waar Remaclus abt is. Met Remaclus trekt Hadelinus naar de Ardennen en belandt in de door Remaclus gestichte abdij van Stavelot. Nadat Remaclus bisschop van Maastricht is geworden, volgt Hadelinus zijn eigen weg. Dankzij schenkingen van landerijen door Pepijn van Herstal sticht hij het **Klooster Celles** bij Dinant. De kloosterkerk van Celles is na de dood van Hadelinus omgevormd tot een kapittel. **De Abdij Notre-Dame van Hastière** is naar Hadelinus vernoemd. die ook de patroonheilige is van Wezet. Het reliekschrijn van Hadelinus wordt op de jaarlijkse Hadelinusprocessie (derde zondag in september) rondgedragen. Zijn gedachtenis wordt gevierd op 3 februari. De abdiijkerk een romaans gebouw in kalksteen en zandsteenblokken en de crypte dateren uit 1033-1035. In **919** bezint, Gérard van Stave, eigenaar van het domein van Brogne, tijdens een jachtpartij, zich in de kapel Saint-Pierre, gebouwd op een plaats van een Romeinse tempel aan het water. Sint-Pieter verschijnt aan hem en vraagt hem een groter heiligdom ter ere van God te bouwen en er de relikwieën van Sint-Eugenius onder te brengen. Hij krijgt de relikwieën van de Benedictijnerabdij Saint-Denis in Parijs en laat de parochiekerk van Brogne vergroten. In 936 breidt hij de parochie uit met een klooster. Gérard, sinds 921 monnik, wordt tot abt verkozen en wordt de grote hervormer van het religieuze leven in onze contreien. Zijn hervorming steunt op drie uitgangspunten: de materiële infrastructuur van de abdijen verzekeren, een reguliere abt aan stellen en de Regel van Benedictus toepassen. Gérard overlijdt in 959 en wordt door paus Innocentius II in 1131 heiligverklaard. Het klooster wordt naar hem vernoemd: **Abdij Saint-Gérard van Brogne**. Rond **940** sticht Guibert, ridder uit een adellijk geslacht, in het centrum van het huidige Gembloux, de Benedictijner **Abdij van Gembloux**. In de elfde eeuw komt het klooster tot bloei. Abt Albert restaureert het klooster, handhaaft de discipline en stimuleert intellectuele activiteiten en de ontwikkeling van het scriptorium. De school van Gembloux krijgt dankzij zijn onderwijs internationale faam. De **Abdij van Waulsort** is in **946** gesticht voor Schotse en Ierse monniken door Albert de Ribémont, heer van Florennes aan de oever van de Maas. Forannan, in 962 abt geworden, introduceert de Regula Benedicti. Het is niet bekend wanneer de **Sint-Laurentiusabdij** in Luik tot stand is gekomen. Verondersteld wordt dat het omstreeks **968** plaats vond geïnitieerd door bisschop Heraclius van Luik. De abdij sloot zich aan bij de orde van Cluny.

*

Italië 10^e eeuw. De vallei van de rivier de Marta in Lazio wordt al bewoond door de Etrusken. In de **Abdij van San Giusto** zijn graftombes uit die tijd aanwezig. Documenten uit de **tiende eeuw** spreken over een Benedictijner abdij op deze plaats. Van de abdij is verder niets bekend. In 1146 wordt door Cisterciënzer monniken de abdij nieuw leven in geblazen. In de **tiende eeuw** wordt de Benedictijner **Abdij Tre Fontane** ter beschikking gesteld aan de orde van Cluny. De geschiedenis van de abdij gaat mogelijk terug tot begin zevende eeuw. In 626 schenkt paus Honorius I de kerk die op deze plaats staat aan de Benedictijnen.

*

Nederland 10^e eeuw. De **Sint-Adelbertsabdij** is de oudste abdij in het graafschap Holland. Aan het begin van de tiende eeuw sticht graaf Dirk I van Frisia in Egmond een uit hout opgetrokken nonnenklooster. Hij schenkt het klooster de bezittingen van de nabijgelegen kerk, die hij medio **922** gekregen heeft van de

West-Frankische koning Karel de Eenvoudige voor zijn hulp tegen opstandige vazallen. Dirk laat in 925 de stoffelijke resten van Adelbert opgraven en herbegraven in het klooster. Dirk II laat het houten gebouw vervangen door een stenen en laat uit de Sint-Pietersabdij in Gent monniken overkomen te vervanging van de nonnen. Bij de opgraving van Adelbert geschiedde een wonder. Het open graf vulde zich met water, dat geneeskrachtig blijkt te zijn voor blinden en bezetenen. Volgens de overlevering is Adelbertus in 690, samen met Willibrordus en elf andere monniken, uit Ierland gekomen om de Friezen te kerstenen. De opgraving van Adelbertus komt Dirk I goed uit. In de chaos van het ineensstortende Frankische Rijk is hij van plan een eigen dynastie op te bouwen en dan is het handig te beschikken over de hulp van een heilige die blijk heeft gegeven wonderen te kunnen verrichten. In Limburg ziet in Thorn een tweede abdij het licht. **De Abdij van Thorn** is rond **975**, in elk geval na 972 en voor 992, gesticht door graaf Ansfried de jongere, die vanaf 995 bisschop van Utrecht zal zijn. De oorkonde die aangeeft dat zijn echtgenote Hilsondis, ook Hereswind genoemd, volgens de Strijenlegende gravin van Strijen, de stichtster zou zijn is een *falsum*. Zij zou aan het jonge klooster diverse bezittingen in West-Brabant geschonken hebben. Hun dochter is de eerste abdis. Achteraf, in de dertiende eeuw, is voor haar de naam Benedicta verzonnen door de kroniekschrijver Argidius van Orval. Algemeen wordt aangenomen dat de abdij van Thorn gesticht is als 'familieklooster' van Ansfried jr. en bij diens benoeming als bisschop van Utrecht, als eigenklooster overgedragen is aan de bisschop van Luik. Eigenklooster wil zeggen dat, in dit geval, de bisschop van Luik de abdis aanstelde. Dat het als familieklooster gesticht is blijkt uit de vermelding dat Ansfrieds dochter de eerste abdis is en dat zijn echtgenote er begraven ligt. Stift Thorn is van begin af aan een damesstift geweest zonder kloosterregel. Voor het koorofficie volgen zij deels de regel van Benedictus en deels de regel van Augustinus. Ondanks dat Thorn een allodium is staat het onder Gelderse voogdij. Pogingen de voogdij om te zetten naar Gelderse soevereiniteit zijn nooit gelukt. De graaf van Gelre heeft als oppervoogd vanaf de dertiende eeuw de voogdij in leen gegeven aan de heer van Horne. De voogdij bestaat uit het beschermen van de rechten van het 'land van Thorn' en van zijn onderdanen. Als ondervoogd kwam Willem VI van Horne in 1397 met het stift overeen dat hij de rechten van Thorn zal bewaren, zolang zijn dochter Mechteld daar abdis is. Zij was op 4 mei 1397 ondanks dat zij niet volwassen was, zij was 17 jaar, geïnstalleerd als abdis. Mechteld of Mechtildis van Horn(e) bleef tot 1446 abdis.

de waarde van arbeid

In het Frankische tijdperk verandert de laatantieke samenleving in mentaal, sociaal en wetenschappelijk opzicht. De herwaardering van (hand)arbeid als sociaal fenomeen draagt zorg voor de nodige economisch-technische impulsen. In de Grieks-Romeinse wereld verdient lediggang de voorkeur boven het verrichten van (vooral lichamelijke) arbeid, omdat naar hun opvatting arbeid weinig tot geen waarde heeft. In maatschappelijke zin is er zelfs sprake van minachting voor mensen die arbeid verrichten. Dit geldt met name voor de bovenlaag in de samenleving, die haar rijkdom ziet als het bewijs van hun deugd. Uit de oudheid zijn slechts klasse-gebonden en verwarrende voorstellingen overgeleverd over de plaats die arbeid in de samenleving inneemt. Er bestaat geen omliggende doctrine over arbeid en arbeidsinzet. Zelfs het moderne begrip arbeid heeft geen overeenkomst in het Grieks en Latijn, ook niet in de latere zogenaamde volkstaal. Aan de Grieks-Romeinse notabelen zijn openbare werkzaamheden toegestaan. Handel, vooral groothandel, is als aanvulling op de opbrengst van het landbezit, het vaderlijk erfdeel, geoorloofd. Een activiteit als arts, architect of redenaar is nog eerbaar, maar handarbeid geldt als smerig en vernederend. De elitaire en klasse-gebonden houding en de klasse-specifieke waarden en verplichtingen, gepubliceerd en verspreid door filosofen en schrijvende politici, staan haaks op de afwijkende opvattingen van de arbeidende zelf, vooral onder diegene die door hun eigen (hand)arbeid tot een zekere welstand zijn gekomen. Zij komen niet in de laatste plaats voort uit vrijgelatenen, die als bakker, slager, smid, wol- en wijnhandel, tapper, maar ook als boer, hun bestaan hebben verzekerd en over

werkplaatsen, winkels, waren en gereedschappen, dienaren en slaven beschikken en niet zelden hun trots op het bereikte op sarcofagen en grafstenen tot uitdrukking laten brengen. Hun klasse-bewustzijn baseert zich doorgaans op een positieve waardering van de eigen arbeid die afwijkt van de lichamelijk zware arbeid van landarbeiders en stadsdagloners. De negatieve beoordeling van arbeid en arbeiders verandert onder invloed van het christendom radicaal. Een religie, wiens vroege aanhangers, 'kleine lieden' zijn - met name handwerkers en vissers - kan zich geen arbeidsvijandige houding permitteren. In het Oude- zowel als in het Nieuwe Testament staan verschillende noties die de opvatting over arbeid weerspiegelen. In Genesis komen we reeds de dynamische figuur van de scheppende god 'Creator Mundi' tegen, die in zes dagen (de klassiek geworden werkweek) de wereld schiep, om op de zevende dag te rusten. De val van het eerste mensenpaar en de verdrijving uit het Paradijs met de verwijzing 'in het zweet des aanschijns, zult u uw brood verdienen' verbindt de oerzonde met arbeid als een constante in het menszijn. Vertrouwt zijn ook de woorden van Paulus, die het later zo belangrijke caritatieve aspect van arbeid benoemd: 'Tegen ieder gezegd, dat men ook werken moet en de zwakke ontzien'. De klassieke uitspraak over de arbeidsmoraal staat in de tweede brief van de apostelen aan de Thessaloniërs: 'Wanneer iemand niet werken wil dan zal hij niet eten'. Deze leidraad schiep een basis voor een mentale verandering, die van grote invloed is op de laatantieke-vroegmiddeleeuwse samenleving en een ommekeer betekent in de politieke, economische en sociale structuur. Drager en motor in deze ontwikkeling en tegelijkertijd veranderaar in de verhoudingen in de samenleving is de vroege christelijke kerk. De verlichtste geesten onder monniken en missionarissen weten de ethische grondslagen van deze nieuwe arbeidsmoraal praktisch vorm te geven in ontginningen, kloostervestigingen en kerkenbouw. Van buitengewone invloed op deze arbeidsdoctrine zijn teksten van de laatantieke kerkvaders Ambrosius (ca. 329-397), Hieronymus (ca. 347-420) en Augustinus (354-430), die aanvankelijk nog met de inzichten van de klassieke filosofen moeten wedijveren, maar uiteindelijk overwinnen. De boventoon in het concert van de kerkvaders komt Augustinus toe, die als een erkende autoriteit in zijn publicatie 'Over de arbeid van de monniken', het specifiek christelijke arbeidsethos formuleert, waarbij het gaat om wezenlijke elementen van de drie-eenheid: ascese, naastenliefde en zelfhulp, uitgaande van de scheppingsgeschiedenis. God schiep de mensen, die hij in het paradijs zette, om het te onderhouden en te bewaken, zo leert Augustinus, zodat alleen een overdaad aan arbeid de zonde van Adam ongedaan kan maken. In een toestand van onschuld zou arbeid geen last zijn maar een verheffing van lichaam en geest. Wat god heeft geschapen, zou met behulp van menselijke arbeid vrolijker en vruchtbaarder worden. Met andere woorden 'arbeid is de voortzetting van het goddelijke scheppingswerk'. Later legt Benedictus van Nursia in zijn kloosterregel de dagorde van de monniken grondig vast met een indeling van uren voor arbeid, voor gebed, voor studie en voor rust. Ook het handwerk wordt met een welhaast geestelijke zakelijkheid aangeprezen, zoals door Eligius van Noyon (ca. 588-660), die tijdens het smeden een psalter (psalmboek of in het Latijn: psalterium), opengeslagen voor zich heeft liggen, of door Ausgar (ca. 800-860), die in zijn Bremer kluis psalmen zingend een visnet knoopt. Deze arbeidsethos is het belangrijkste bestanddeel van een religieus gefundeerde canon (regel of richtsnoer), die volledig nieuw is en tot zaak van de geestelijk-cultureel vooraanstaande lagen van de bevolking wordt verheven. De Germaans-Frankische adelijken worden hierdoor maatgevend beïnvloed en religieus gevormd.

Tegenover de minachting voor lichamelijke arbeid, stelt het 'Avondlandse monnikendom' zijn gedragsregels. Benedictus van Nursia, formuleert zijn regel, mede op basis van oudere teksten en ervaringen van de vroegere kerkvaders. In de Regel van Benedictus houdt arbeid, concreet handarbeid in. Harde lichamelijke arbeid behoort wezenlijk tot het leven van de oud-oriëntaalse monniken, de woestijnheiligen en de heremieten, maar eerst door de evenwichtigheid van de 'Regula Sancti Benedicti' wordt arbeid, lezing, godsdienst, meditatie, studie en rust in een aan de jaargetijden aangepast ritme gebracht, die ascetische behoefte, economische inzichten en naastenliefde als werkzame 'liefdadigheid'

in zich verenigt.²⁵ De deugden samengevat als 'Ora et Labora', zijn in de westerse christelijke beschaving diep geworteld. De in de middeleeuwen gewenste sociale samenhang toont zich fraai in de openingsregels van een gedicht van de hand van bisschop Adalbero van Laon (977- ca. 1030):

'Het huis van God dat men als een eenheid beschouwt, is verdeeld in drieën: sommigen bidden, anderen trekken ten oorlog en weer anderen werken.'

Van de drie 'standen' die hier worden geduid: geestelijken, adel en boeren, levert de laatste zijn diensten aan de twee andere standen, zodat deze in staat zijn te functioneren.²⁶ De standenleer, die zich vanaf de tijd van koning Alfred de Grote (849-899) ontwikkelt, nadat *Over de vertroosting der wijsbegeerte* van Boëthius is vertaald vanuit het Latijn in het Oudengels, wordt in de tiende en elfde eeuw verder uitgewerkt door onder meer Adalbero van Laon. Vanwege het beeld van evenwicht in de middeleeuwse samenleving dat het gedicht suggereert is het interessant naar de achtergrond en levenswandel van de dichter te kijken. Adelbaro is van adel en stamt uit het Huis Ardennen. Reginar van Bastenaken is zijn vader, diens broer is de graaf van Verdun, terwijl een andere oom, eveneens Adelbaro genaamd, aartsbisschop van Reims is. Adelbaro wordt opgeleid in de abdij van Gorze, waar hij een leerling is van Gerbert van Aurillac, de latere paus Sylvester II. Adelbaro is een aanhanger van koning Lotharius, die hem eerst tot zijn kanselier benoemd en later tot bisschop van Laon. Hij moet zich verantwoorden als er geruchten gaan dat hij een relatie onderhoudt met Lotharius vrouw Emma. De synode²⁷ waardoor hij wordt berecht wordt voorgezeten door oom Adelbaro. Hij wordt vrijgesproken en Karel van Neder-Lotharingen, broer van Lotharius, die het gerucht heeft verspreid wordt verbannen. In een latere strijd om de macht zal Adelbaro enkele malen van kamp wisselen, om zodoende zijn bisschopszetel te behouden, wat hem de bijnaam van 'oude verrader' oplevert. Het is zonneklaar dat hij in zijn gedicht de 'drie-eenheid' bezieet uit de hoek van adel en geestelijkheid. Het evenwicht en de gelijkwaardigheid die wordt gesuggereerd is rond het jaar 1000 allerm minst werkelijkheid. De drie genoemde standen staan symbool voor evenzoveel angsten, waar de samenleving voor moet worden behoed. De 'bellatores', de ridders, moeten de gemeenschap beschermen tegen de angst voor de vijand; de 'laboratores', de werkers, moeten de gemeenschap behoeden tegen de angst voor gebrek aan voedsel, terwijl de 'oratores', de geestelijken, met gebed de gelovigen moeten beschermen tegen de angst voor de hel. De werkers (horige boeren en ambachtslieden) zijn allerm minst gelijkwaardig aan adel en geestelijkheid. Hun leven is kammervol, enerzijds een strijd tot overleven en anderzijds dienstbaarheid aan hun heer. In schamele hutten, zonder ramen of meubels, leven gezinnen dicht opeengepakt. In contrast met de voorspoed in de samenleving van de Oratores en Bellatores staat het leven van de Laboratores, die met harde arbeid op de velden het voedsel moeten produceren en zelf maar nauwelijks het hoofd boven water kunnen houden. De drievuldige ordening is door god gegeven en gewild: de stand van de werkende moet zorgen voor het dagelijks brood.

orde in de chaos

De tiende eeuw is vol strijd en chaos, terwijl de christenmensheid vol spanning en angst uitziet naar het jaar 1000. Is de Apocalyps nabij? In Europa woedt een felle strijd tussen vorsten en volken om de restanten van het Karolingische Rijk. Oost- en West-Frankenland hebben grote politieke meningsverschillen en staan elkaar naar het leven. Arabische zeerovers teisteren de kusten van Italië en het Byzantijnse Rijk wordt aan alle kanten belaagd. De verdediging van het gebied in Klein-Azië tegen Islamitische invallen is zelfs kritiek. In Rusland zijn de Rurikiden aan de macht gekomen. Als hun vorst, Vladimir de Heilige, in 988 de

---

²⁵ D. Hagermann, 'Technik im Frühen Mittelalter ... p. 323-325

²⁶ J.F. Leroux-Dhuys, *Cisterciënzer Abdijen. Geschiedenis en architectuur* (Keulen 1999) p. 17

²⁷ Kerkelijke vergadering

Byzantijnse keizersdochter Anna huwt gaan de Rurikiden over tot het orthodoxchristelijke geloof. In Midden-Europa ontstaat een nieuw probleem met de plundertochten ondernomen door de Hongaren. Kort na 900 zijn ze op rooftocht in Noord-Italië en daarna maken ze Zuid-Duitsland en Saksen onveilig met inbegrip van moord, verkrachting, vrouwenroof en plundering van kerken en kloosters. Niet alleen de Hongaren maken Saksen onveilig ook Slavische stammen van achter de Elbe en vanuit Bohemen doen dat. De Oost-Frankische koning Koenraad I (+918) neemt op zijn sterfbed een zeer opmerkelijk besluit. Hij hecht meer belang aan de kwaliteit van zijn opvolger, dan aan erfopvolging en beveelt zijn broer Eberhard aan om hertog Hendrik van Saksen te vragen de troon in te nemen. Eberhard is onbaatzuchtig genoeg om de wens van zijn broer uit te voeren en brengt Hendrik kroon en scepter. Hendrik slaagt erin de Hongaren af te weren, de Slavische stammen voor een deel te onderwerpen, de grens van het rijk naar het oosten te verleggen en Lotharingen te heroveren. Ook Bohemen wordt door hem schatplichtig gemaakt. Om de veiligheid van zijn grondgebied te verbeteren versterkt hij de steden en bouwt tal van burchten. Een krijgstoct tegen de Denen wordt ondernomen om de noordgrens veilig te stellen. De koloniserende veroveringen in het oosten, voortgezet door Hendriks opvolgers, zorgt voor 'export' van de West-Europese cultuur en met name van het christelijke geloof richting Polen en Rusland. Otto 1, erft na de dood van zijn vader Hendrik I in 936, een machtig en groot rijk. Als Otto's politiek om greep te krijgen op de grote hertogdommen door naaste familieleden te benoemen mislukt, haalt hij de banden aan met de christelijk kerk en benoemt zoveel mogelijk vertrouwelingen tot bisschop. Otto heeft derhalve een groot belang bij het recht van benoeming van deze kerkvorsten en verbindt daar de toekenning van wereldlijke taken aan. Bisschoppen worden benoemd in rijksambten en verwerven wereldlijk gezag met territoriale macht. De bisdommen worden daarmee naast een kerkelijke organisatie tevens een rijksorgaan. Het resulteert in conflicten met Rome als de paus zich wil verzekeren van de bestuurlijke invloed van de kerk. In 962 verklaart Otto het Roomse keizerschap weer in ere te willen herstellen.

Het christendom breidt zich gedurende de tiende eeuw uit, allereerst naar de Slavische landen: Hongarije, Bulgarije, Bohemen, Polen en Rusland. Noordwaarts dringt het christendom door in Scandinavië. Opmerkelijk is de stichting van nieuwe kloosters als centra van vernieuwing van het kloosterwezen, noodzakelijk geworden vanwege verslapping van de tucht en verwereldlijking van de monniken. In Bourgondië komt het klooster Cluny tot stand terwijl in Lotharingen de kloosters Brogne en Gorze als voorbeelden van deze vernieuwing genoemd kunnen worden. In de nieuwe kloosters streeft men naar ascese en nieuwe zuiverheid, terwijl de kerk weer centraal wordt gesteld. Op de Britse eilanden wordt de kloostertucht door Dustan, de bisschop van Canterbury, in ere herstelt. Niet alleen het gebrek aan tucht in de kloosters, maar ook de gebeurtenissen rond de Heilige Stoel, maakt een religieus reveil noodzakelijk. In Rome is de pauselijke zetel speelbal geworden van de adel, viert het gebrek aan moraal hoogtij en zelfs geweld wordt niet geschuwd. Belangrijk voor de verbreding van het christendom is de bekering van Vladimir, vorst van Kiev, Een succes van christelijke missionarissen, alsook van de diplomatie van Byzantium, die aan Vladimir de hand van een Byzantijnse prinses toezegde onder de voorwaarden zich te bekeren.

Op het tijdstip van de millenniumwisseling zijn er naar schatting tegen de 150 kloosters gevestigd. Frankrijk is aanvankelijk koploper, maar in de achtste en negende eeuw is Duitsland hen voorbijgestreefd. Heeft Frankrijk in het jaar duizend circa 30 kloosters, Duitsland telt er dan bijna tweemaal zoveel. Verrassend is het aantal van 18 kloosters in België, waarmee het op de derde plaats komt. Italië, Spanje, Portugal, Engeland, Ierland en Nederland moeten het doen met beduidend bescheidener aantallen. Mogen deze aantallen als bescheiden overkomen, dan is het goed te beseffen dat de omvang van de bevolking ook nog maar gering is. Ter oriëntatie: het inwonertal van Nederland wordt voor 1400 op iets meer dan een half miljoen geschat.

In de tweede helft van de elfde eeuw verflauwt de angst voor het einde van de wereld, voorspelt voor het jaar 1000 en komt er een einde aan epidemieën en hongersnoden. De bevolkingsgroei heeft een economische opleving tot gevolg die de angst voor het einde van de wereld doet vergeten. Op de restanten

van de Karolingische renaissance wordt het feodale stelsel gebouwd. De kerk steunend op de hervormingen van paus Gregorius, wiens sterke herstelbeweging in de jaren tussen 1049 en 1122 onafhankelijkheid en zuiverheid eist, bevordert de verdere ontwikkeling van het kloosterleven.²⁸ Land-, tuinbouw en veehouderij zijn de hoofdmiddelen van bestaan. De economische structuur is agrarisch. Ook de nijverheid en de mijnbouw zijn opgenomen in deze structuur en worden vooral uitgeoefend op de domeinen van koningen, bisschoppen, kloosters en edelen. Terwijl de handel in het Middellandse Zeegebied kwijnt, groeit de handel en de scheepvaart in het noorden. Friezen en Scandinaviërs bezoeken de markten van Birka in Zweden, Haithabu in Denemarken en Dorestad in Nederland. Er wordt gehandeld in goederen en slaven. De samenleving rond de eerste millenniumwisseling wordt beheerst door enkele groepen, de koning, de kerk en de aanzienlijke, die niet alleen de grond bezitten, maar ook de personen (horigen) die op die grond leven en werken. De horigen zijn verplicht de grond te bewerken en een deel van de opbrengst van hun arbeid te leveren aan de grondbezitter of diens vertegenwoordiger. De rechten van de afhankelijke bevolking zijn een mengvorm van grondgebondenheid en dienstbaarheid. Het is mogelijk om onder heerlijke verplichtingen een bedrijf uit te oefenen. De ambachtsman op het platteland is in de regel gebonden aan de grootgrondbezitter, maar zijn collega in de stad kan zijn producten aan derden leveren. De grond - het grondbezit - is het fundament van de sociaaleconomische orde. De ambachten, hoofdzakelijk op de grotere domeinen uitgeoefend, zijn nog van geringe omvang en slechts van lokale betekenis. Alleen de lakennijverheid en de aardewerkproductie staan los van de domeinen. De lakenweverij in Vlaanderen, Zuid-Frankrijk en Midden-Italië floreert en is begonnen om op bescheiden schaal te exporteren.

©Dik Nas (Sumar 2022)

---

²⁸ J.F. Leroux-Dhuys, *Cisterciënzer Abdijen ...* p. 7